

II. ΙΑΤΡΙΚΗ

Η ιατρική στην Κύπρο συνδέεται, όπως και σε άλλες περιοχές, με τη λατρεία θεών (του Ασκληπιού και της Υγείας, αλλά και άλλων θεοτήτων με θεραπευτικές ιδιότητες). Αυτό καταδεικνύουν συν τοις άλλοις επιγραφές και αφιερώματα από τον 2^ο αι. π.Χ. και εξής. Ο θεωρητικός προβληματισμός για το θέμα της ιατρικής απασχόλησε αρκετά τους Κύπριους φιλοσόφους Ζήνωνα τον Κιτιέα (με τα έργα *Περί ορμής* ή *Περί ανθρώπου φύσεως*, *Περί ουσίας*, *Περί παθών*, *Περί όψεως*) και Κλέαρχο τον Σολέα (με τα έργα *Περί των σκελετών*, *Περί του πανικού*, *Περί θινών*, *Περί των ενύδρων*, *Περί νάρκης*), η συμβολή των οποίων υπήρξε σημαντική. Αρκετοί Κύπριοι γιατροί παρέμειναν στην ανωνυμία. Κάποιοι άλλοι, όμως, μας είναι καλύτερα γνωστοί.

1. ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΚΙΤΙΕΥΣ

Είναι ο πιο διάσημος Κύπριος γιατρός της αρχαιότητας. Το έργο του *Περί άρθρων πραγματεία* αποτελεί ένα πολύ αξιόλογο υπόμνημα στο έργο του Ιπποκράτη *Περί άρθρων* και σώζεται ολόκληρο. Το υπόμνημα αυτό γράφτηκε κατ' εντολήν του βασιλιά της Κύπρου Πτολεμαίου (80-58 π.Χ.)· και επομένως μπορούμε με ασφάλεια να τοποθετήσουμε χρονικά την περίοδο ακμής του μεγάλου Κύπριου γιατρού στο πρώτο μισό του 1ου αι. π.Χ.

Το έργο αποτελείται από τρία βιβλία με θέμα τις αρθρώσεις του ώμου (Βιβλίο Α'), του αγκώνα, του καρπού και των σπονδύλων (Βιβλίο Β'), του μηρού, του γονάτου και του αστραγάλου (Βιβλίο Γ'). Το κείμενο πλαισιώνεται από τριάντα εξαιρετες απεικονίσεις διαφόρων τρόπων ανάταξης των εξαρθρωμένων μελών του ανθρώπινου σώματος, που σκοπό έχουν να καταστήσουν σαφέστερο το περιεχόμενο του κειμένου. Προτείνονται πρακτικοί τρόποι ανάταξης, τέτοιοι που να μπορούν να εφαρμοστούν σε μια παλαίστρα. Κάποιους από αυτούς εφάρμοσε και ο ίδιος ο Απολλώνιος, ενώ άλλους παρακολούθησε κοντά στον δάσκαλό του Ζώπυρο (*Περί άρθρων πραγματεία* 1.1.20 κ.ε.), ο οποίος με τη σειρά του ακολουθούσε πιστά τον Ιπποκράτη. Φαίνεται πως αυτό δεν ήταν το σπουδαιότερο από τα έργα του Απολλωνίου, το σύνολο των οποίων όμως δεν μας είναι γνωστό.

[Όπως και στην έκδοση της *Αρχαίας Κυπριακής Γραμματείας* (τόμ. 1), με πλάγια στοιχεία τυπώνεται το κείμενο του Ιπποκράτη και με όρθια ο υπομνηματισμός του Απολλωνίου σε αυτό.]

**ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΚΙΤΙΕΩΣ
ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΑΡΘΡΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ
<ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ>**

B18. Ανάταξη ώμου με τη βοήθεια δίφυλλης πόρτας (Π1.11)

11 Τὸν δ' αὐτὸν τρόπον καὶ οὕτως γενέσθαι σεσήμαγκεν (IV 92.16 L.)· τὸ αὐτὸ δὲ ποιεῖ καὶ ὑπὲρ δικλίδος θύρης ἀναγκάζειν. χρῆσθαι δὲ χρῆ ἄει τούτοις, ἃ ἂν τύχη παρεόντα. ὁ μὲν αὐτὸς τρόπος ἐστὶν τῆς ἐμβολῆς ὁ διὰ τοῦ ξύλου γινόμενος τοῦ τὴν ἄμβην ἔχοντος. ἡ δέ γε πείρα {τὰ} <ἐ>πλέονασε τοῖς τοιούτοις ὑποδείγμασιν τοῖς πρὸς τὴν ὑπέρθεσιν τῆς χειρὸς εὐθέτοις χάριν τοῦ τοῖς παραπίπτουσιν ἐκ τοῦ καιροῦ συγχρωμένους ῥαδίως ἐπιτελεῖν τὸ προκείμενον. καθόλου δ' ἐπὶ τῆς τοῦ ὥμου ἐμβολῆς προνοητέον, καθάπερ διέσταλται, καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν μὲν τῶν ἐντιθεμένων εἰς τὴν μασχάλην ἐκπληρώσεως χάριν καὶ ἐπὶ τοῦ ξύλου δέ, ὡς ἐσωτάτω καὶ μεταξὺ τεθήσεται τῆς κεφαλῆς τοῦ ὥμου καὶ τῶν πλευρῶν καὶ ὅπως ἂν ἡ αὐτοῦ ὑπεροχὴ μὴ πρὸς τὰς πλευρὰς ἀλλὰ πρὸς τὸν ὦμον ἐντὸς ἐπιστρέφεται· οὕτω γὰρ τοῦ ξύλου τεθέντος καὶ ἐπίβασιν ἐπὶ τὴν ἐξοχὴν αὐτοῦ τῆς τοῦ ὥμου κεφαλῆς ποιησαμένης εὐχερῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἀπο<κατά>στασις ἔσται. καταρτίζεται δὲ ὦμος ὑπὲρ τῆς δικλίδος θύρας τὸν τρόπον τοῦτον.

11 Ὅτι ἡ ἴδια μέθοδος πραγματοποιεῖται καὶ με τὸν ἐξῆς τρόπο, τὸ ἔχει ἐπισημάνει: Το ἴδιο ἀποτέλεσμα δίνει καὶ ἡ ανάταξη πάνω ἀπὸ μια δίφυλλη πόρτα. Πρέπει δε νὰ χρησιμοποιούμε πάντα ὅ,τι τύχει νὰ βρεθεῖ μπροστά μας. Εἶναι μὲν ἡ ἴδια μέθοδος ἀνάταξης ποὺ πραγματοποιεῖται με τὴ χρήση τοῦ ξύλου ποὺ ἔχει τὴν ἄμβη. Ἡ πείρα πάντως ἀποκάλυψε πληθώρα τέτοιων ἀντικειμένων ποὺ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατάλληλα, γιὰ νὰ περαστεῖ τὸ χέρι ἀπὸ πάνω τους, γιὰ νὰ μποροῦν ὅσοι ἀπὸ ἀνάγκη τύχει νὰ τα χρησιμοποιοῦν νὰ ἐπιτυγχάνουν εὐκόλα τὸ προκείμενο. Γενικά δε γιὰ τὴν ἀνάταξη ὥμου πρέπει νὰ προνοεῖ κανεὶς, ὅπως ἔχει διευκρινιστεῖ, καὶ γιὰ τα ὑπόλοιπα ποὺ μπαίνουν στὴ μασχάλη γιὰ νὰ γεμίσει ἡ κοιλότητα καὶ γιὰ τὸ ξύλο, πῶς θὰ τοποθετηθεῖ ὅσο γίνεται πιο βαθιά καὶ μεταξύ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὥμου καὶ τῶν πλευρῶν καὶ πῶς νὰ μὴν εἶναι γυρισμένη ἡ προεξοχή τοῦ πρὸς τὶς πλευρές ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὥμου· γιατί ἀν τὸ ξύλο τοποθετηθεῖ ἔτσι καὶ ἀν ἡ κεφαλὴ τοῦ ὥμου σταθεροποιηθεῖ πάνω στὴν προεξοχή τῆς, τότε ἡ ἀποκατάσταση στὴ φυσιολογικὴ θέση θὰ εἶναι εὐκόλη. Γίνεται δε ἡ ἀνάταξη ὥμου πάνω ἀπὸ δίφυλλη πόρτα με τὸν ἐξῆς τρόπο.

Εικ. 16: Ανάταξη ώμου με χρήση της δίφυλλης πόρτας.

Εικ. 17: Ανάταξη ὤμου με χρήση δίφρου

Σχόλια

ἄμβη: Ιωνικός τύπος του ἄμβων, -ωνος = αναλόγιο. Για τη μέθοδο ανάταξης ώμου με χρήση ἄμβης βλ. Π1.9 (για την περιγραφή της ἄμβης βλ. 31 F7: Ερωτιανός σ.λ. ἄμβην, με αναφορά και στον Απολλώνιο τον Κιτιέα).

Αξιοποίηση

- Σύγκριση και αξιολόγηση παλαιών και σύγχρονων μεθόδων ανάταξης εξαρθρωμένων μελών, με αφορμή την πληροφορία του αποσπάσματος για την ανάταξη ώμου με τη χρήση δίφυλλης πόρτας (Βιολογία, ερειστικό σύστημα).
- Συνεντεύξεις από γιατρούς με ειδικότητα στην Ορθοπαιδική, έτσι ώστε να γίνει πιο κατανοητή η περιγραφή του αποσπάσματος.

B19. Ανάταξη κατά περίπτωση (Π1.12.1-11)

12 Ἐπὶ πᾶσι δὲ τοῖς προδιηριθμημένοις τὰ τοιαῦτα ἐπέzeugεν (IV 94.2 L.)· εἰδέναι μὲν οὖν χρὴ ὅτι φύσεις φύσιων μέγα διαφέρουσιν εἰς τὸ ῥηϊδίως ἐμπίπτειν τὰ ἐκπίπτοντα. ἀναγκαῖον γάρ ἐστιν τῷ μέλλοντι κατὰ τρόπον τῶν ἄρθρων καταρτισμὸν ποιεῖσθαι τὴν περὶ ἐκάστου ὑπάρχουσαν διαφορὰν φύσει ἕξει ἡλικίῃ προσλαμβάνεσθαι, ἵνα μὴ ἐπὶ πάντων μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἀνάγκῃ χρώμενος, καὶ ἐφ' ὧν μὴ <δεῖ>, διαβιβᾷζεται, οἷον ἐπὶ νηπίων τε καὶ ἀσθενῶν καὶ τῶν φύσει καὶ ἕξει ῥαδίως δυναμένων καταρτισθῆναι, ἢ πάλιν ἐπὶ τινων διὰ νεύρων ἢ ἕξεως σκληρότητα μὴ εὐχερῶς κατακρατουμένων ἀφιστῆται τοῦ προκειμένου, προσάγη δὲ τὰς βιαστικωτέρας ἀνάγκας.

12 Σ' όλα όσα έχουν παρουσιαστεί στα προηγούμενα, επισύναψε τα ακόλουθα: Πρέπει, λοιπόν, να γνωρίζει κανείς ότι κράσεις (φύσεις) από κράσεις διαφέρουν πάρα πολύ μεταξύ τους ως προς την ευκολία ανάταξης των εξαρθρωμάτων. Γιατί είναι αναγκαίο αυτός που πρόκειται να πραγματοποιήσει μεθοδικά μιαν ανάταξη αρθρώσεων, να λαμβάνει υπόψη τη διαφορά που υπάρχει στον καθένα ως προς την ιδιοσυγκρασία (φύση), τη συνήθεια και την ηλικία, για να μην χρησιμοποιεί μιαν και την αυτή μέθοδο σ' όλες τις περιπτώσεις, κι όπου δεν πρέπει, για να πετύχει με το στανιό την ανάταξη, σε παιδιά, για παράδειγμα, και σε ασθενείς και σ' αυτούς που μπορούν εύκολα να τύχουν ανάταξης, ή πάλι σε μερικούς που λόγω της σκληρότητας των νεύρων (των τενόντων) ή της όλης ιδιοσυγκρασίας τους δεν μπορούν εύκολα να κρατηθούν κάτω, να γίνεται διαφοροποίηση από την προκειμένη (μέθοδο), να χρησιμοποιεί δε κανείς τις πιο βίαιες μεθόδους.

Σχόλια

νεύρων: λατινικά *nervus*, Γαλλ. *nerf*. Σύμφωνα με το λεξικό του Σουίδα, *νεῦρον*· δι' οὗ νέυει τὰ κατὰ σῶμα. ἢ παρὰ τὸ νέω. νεῖται γὰρ τὰ νεῦρα ([μετάφρ.] νεύρο: αυτό με το οποίο κλίνουν, γέρνουν τα μέλη του σώματος. Ἡ από το νέω [δηλ. κλώθω, πλέκω] γιατί πλέκονται τα νεύρα). Σύμφωνα με το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη [Ανατ. - Βιολ.]: καθεμία από τις κυλινδρικές χορδές που αποτελούνται από δέσμη ινών (*νευρικές ίνες*), καλύπτονται από συνδετικό ιστό (*επινεύριο*) και σχηματίζουν δίκτυο μεταφέροντας αισθητικές και κινητικές διεγέρσεις από τον εγκέφαλο (εγκεφαλικά νεύρα) και τον νωτιαίο μυελό (*νωτιαῖα νεύρα*) προς τα διάφορα όργανα και αντιστρόφως.

Αξιοποίηση

Στο απόσπασμα σχολιάζεται η ιδιοσυγκρασία του ανθρώπου ως κριτήριο επιλογής της κατάλληλης ιατρικής μεθόδου. Το θέμα αυτό μπορεί να συζητηθεί:

- Σε σχέση με την ιατρική σήμερα και την εξειδίκευση που υπάρχει σε κάποιους τομείς ανάλογα με την ηλικία (π.χ. παιδίατρος, παιδοοδοντίατρος, παιδονευρολόγος, γεροντολόγος).
- Γενικότερα, για την ανάγκη εξατομικευμένης προσέγγισης των ανθρώπων (στο σχολείο, την οικογένεια, την εργασία κ.λπ.) που θα λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες (φύλου, ηλικίας, χαρακτήρα) του κάθε ανθρώπου.

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΚΙΤΙΕΩΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΑΡΘΡΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ <ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ>

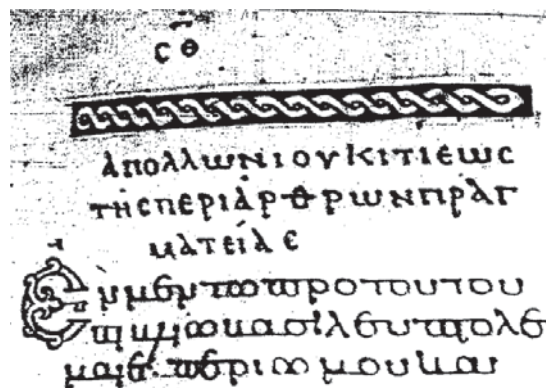
B20. Θεωρία και πράξη (Π2.1)

1 Ἐν μὲν τῷ πρὸ τούτου βιβλίῳ, βασιλεῦ Πτολεμαίε, περὶ ὧμου καθ' Ἱπποκράτην ἐμβολῆς δεδηλώκαμεν, ἐν δὲ τούτῳ περὶ τε ἀγκῶνος καὶ καρποῦ καὶ σφονδύλων, ὃν ¹⁰ τρόπον ὁ προειρημένος ἰατρός τὰς τε σημειώσεις αὐτῶν καὶ τοὺς καταρτισμοὺς ποιεῖσθαι παρακελεύεται, διασαφήσω. πρότερον δὲ τὰς λέξεις αὐτοῦ καταχωρῶ, εἴτ' εἰρομένως τὸν τῶν ἐμβολῶν τρόπον

1 Στο προηγούμενο βιβλίο, βασιλιά Πτολεμαίε, σου έχουμε μιλήσει για την ανάταξη του ὧμου κατά τον Ἱπποκράτη, ενώ σ' αυτό θα διασαφηνίσω για τον ἀγκῶνα και τον καρπό και τους σπονδύλους, με ποιον τρόπο ο προαναφερθείς ἰατρός συμβουλεύει να γίνονται οι διαγνώσεις και οι ανατάξεις τους. Πρώτα θα παραθέσω τα λόγια του, εν συνεχεία

δι' αὐτῶν τῶν ὑποδείγματων ὑποτάξω πρὸς τὸ –καθάπερ καὶ ἐν τοῖς πρότερον– καὶ ἐν τούτοις εὐπαρακολούθητά σοι γενέσθαι τὴν τε περὶ ἄρθρων θεωρίαν, οὐκ ἀνωφελῇ καθεστῶσαν, μὴ ἀτελείωτον φιλιατροῦντί σοι παραδοθῆναι. οὐκ ἄγνοῶ δὲ διότι τὰ διὰ χειρουργίας ἐνεργούμενα δυσκόλως διὰ λόγου καταλαμβάνεσθαι δύναται· ὅθεν, ἐάν τινα μὴ σαφῇ σοι γίνηται, μὴ ἡμᾶς ἀλλὰ τὴν τοῦ πράγματος αἰτιῶ φύσιν· τὸ {υ} μὲν γὰρ ὑποδείγματος ἔχει τρόπον ἐπὶ τὴν χρεῖαν μεταγόμενον, τὸ δ' ἀπ' αὐτῶν τῶν συμβαινόντων ἐναργῇ τὴν κατάληψιν ἐγχειρί<ζει>. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθ' ὅσον ἂν ἦ δυνατόν, διὰ τούτων σαφῇ σοι κατασταθήσεται.

κατ' ἀκολουθία θα αναφέρω τον τρόπο των ανατάξεων, για να σου γίνει –όπως ακριβώς και στα προηγούμενα– και σ' αυτά ευκολοπαρακολούθητη η σχετική με τις αρθρώσεις θεωρία, για να μην παραδοθεί ατελείωτη σε σένα που ενδιαφέρεσαι για την ιατρική, αν και δεν έχει καταστεί ανωφελής. Δεν αγνοῶ ότι αυτά που γίνονται με χειρουργική επέμβαση δύσκολα μπορεί να γίνουν κατανοητά με λόγια. Γι' αυτό, εάν κάτι δεν σου γίνει σαφές, όχι εμάς αλλά τη φύση του πράγματος να κατηγορείς· γιατί αφενός μεν έχει τη μορφή υποδείγματος όταν μεταφέρεται στη χρήση (εφαρμόζεται στην πράξη), αφετέρου δε καθιστά ἐναργή την κατανόηση βάσει αὐτῶν που συμβαίνουν. ΑΛΛ' όμως, όσο είναι δυνατό, μέσω αὐτῶν θα σου διασαφηνιστούν.

Εικ. 18: Χειρόγραφο

Σχόλια

διά χειρουργίας: με την εφαρμογή της χειροπρακτικής, να κάνεις ανάταξη του εξarthρωμένου μέλους με τα χέρια. Ετυμολογία: χείρ + ἔργον. Η έννοια της εγχείρησης (με τη σημερινή σημασία του ὀρου) δεν απαντά στον Απολλώνιο, αφού αὐτός ασχολείται με ανάταξη εξarthρημάτων. Στην ιατρική: ἐγχειρέω / ἐγχειρίζω = επιχειρώ τη θεραπεία, καταπιάνομαι με τη θεραπεία, και ἐγχείρησις = η εφαρμογή θεραπείας, η πρακτική. Συνήθης σημασία: ἐγχειρέω = βάζω το χέρι μου σε κάτι, ἐγχειρίζω = βάζω κάτι στα χέρια κάποιου, παραδίδω. Η έννοια της εγχείρησης, ὅπως την κατανοούμε σήμερα, απαντά, ωστόσο, στον Ιπποκράτη (χειρουργίη, χειρουργέω).

Αξιοποίηση

- Κριτική αξιολόγηση της μεθόδου που ο Απολλώνιος λέει ότι θα ακολουθήσει για τη συγγραφή του συγγράμματός του: Παραθέτει αυτούσια την πηγή (Ιπποκράτης) και ακολούθως την σχολιάζει.
- Αναζήτηση πληροφοριών μέσα από συνεντεύξεις γιατρών για το αν αξιοποιούνται και σε ποιο βαθμό στη σύγχρονη ιατρική τα συγγράμματα του Ιπποκράτη.
- Το ζήτημα θεωρίας και πράξης. Αυτό που στη χειρουργική (ή, γενικεύοντας, σε οποιαδήποτε) πράξη γίνεται εύκολα κατανοητό, στη θεωρητική του επεξεργασία πιθανόν να αποδειχθεί δυσνόητο. Οι μαθητές/τριες μπορούν να διερευνήσουν και να συζητήσουν τη διαφορά θεωρίας και πράξης στη διαχρονική της διάσταση.

B21. Διαστρέμματα του αγκώνα (Π2.2)

2 Ἐχομένως τοίνυν ὁ Ἱπποκράτης ἐν τῷ *Περὶ ἄρθρων* βιβλίῳ περὶ τε ἐξαρθρήσεων καὶ παραρθρήσεων ἀγκῶνος καὶ τούτων καταρτισμοῦ μνημονεύων οὐδαμῶς κατὰ πόσους τρόπους συμβαίνουσιν εὐσήμως τέταχεν. ἀλλὰ τοί γε διὰ τῶν κατὰ μέρος λόγων ποιήσω τοῦτο φανερόν, διότι παραρθρεῖ μὲν ἀγκῶν διχῶς, ἐξαρθρεῖ δὲ κατὰ τέσσαρας τρόπους. τοῦ γὰρ λεγομένου πήχεος ἔξ ὧστων δύο συνεστῶτος, τὸ μὲν ἐντὸς αὐτῶν προσήρτηται τῷ βραχίονι νενευκὸς εἰς τὸν ἐκτὸς μᾶλλον τόπον, ὃ δὴ κερκὶς καλεῖται· τὸ δὲ ἔξω ἐπιβέβηκεν τῷ κοίλῳ τοῦ βραχίονος, λεγόμενον δὲ κορωνὸν κατ' ὃξὺ τοῦ ἀγκῶνος ὑφ' ἑκατέρων τῶν ὑπεροχῶν συνέχεται, τῆς τε ἔσω τοῦ ἀγκῶνος, ἀφ' ἧς τὸν πήχυν μετρεῖν εἰώθαμεν, καὶ τῆς ἔξω καταληγούσης ἀπὸ τοῦ βραχίονος. τούτων οὖν τῶν ὧστων ὃ δὴ κερκὶς καλεῖται πεφυκὸς ἐντὸς παραρθρεῖ μόνον νεῦον ἢ πρὸς πλευρὰς ἢ εἰς τὸ ἐκτὸς μέρος.

2 Ακολουθῶς, λοιπόν, ο Ἱπποκράτης στο *Περὶ ἄρθρων* βιβλίο μιλώντας για τα ἐξαρθρήματα και τα διαστρέμματα του ἀγκῶνα και τις ανατάξεις τους, δεν ἔχει καθόλου προσδιορίσει εὐληπτα με πόσους τρόπους γίνονται. Αλλά, βέβαια, με τις επιμέρους ἐξηγήσεις θα κάνω τοῦτο φανερό, δηλαδή ὅτι ο ἀγκῶνας παθαίνει διάστρεμμα με δύο τρόπους και ἐξαρθρῶνεται με τέσσερεις. Γιατί στον λεγόμενο πήχυ που αποτελείται ἀπὸ δύο οστά, αὐτό που βρίσκεται ἐσωτερικά ἐνώνεται με τον βραχίονα και κλίνει κυρίως πρὸς τα ἔξω, κι αὐτό ως γνωστὸν ονομάζεται κερκίδα· αὐτό δε που βρίσκεται ἐξωτερικά πατά στην κοιλότητα του βραχίονα και ονομάζεται ωλένη, συγκρατιέται ἀπὸ την κορυφή του ἀγκῶνα ξεχωριστά ἀπὸ κάθε μία ἀπὸ τις δύο προεξοχές, και ἀπ' αὐτή που βρίσκεται στο ἐσωτερικό του ἀγκῶνα, με την οποία ἔχουμε συνηθίσει να μετράμε τον πήχυ, και ἀπ' αὐτή που βρίσκεται στο ἐξωτερικό, που καταλήγει ἔξω ἀπὸ τον βραχίονα. Απ' αὐτά λοιπόν τα οστά, αὐτό που ονομάζεται κερκίδα, που ἐκ φύσεως βρίσκεται στο ἐσωτερικό, παθαίνει διάστρεμμα μόνο ὅταν κλίνει ἢ πρὸς τα πλευρά ἢ πρὸς τα ἔξω.

Εικ. 19: Ανάταξη αγκώνα

Σχόλια

πήχεος (και πήχεως), πήχυν: ο *πῆχυς* ή *ἀντιβράχιον* είναι το τμήμα του χεριού από τον αγκώνα μέχρι τον καρπό και αποτελείται από την κερκίδα και την ωλένη. Αποτελεί και μέτρο μήκους.

κερκίς: εδώ πρόκειται για το προς τα μέσα και μικρότερο από τα δύο οστά του πήχεως. Σήμερα, όμως, στην ανατομία *κερκίδα* ονομάζεται το προς τα έξω και μακρύτερο από τα δύο οστά του πήχεως.

κορωνόν: *κορωνός* = καμπύλος, κυρτός. Εδώ το *κορωνόν* αναφέρεται στην κερκίδα. Ετυμολογία: *κορώνα* (αντιδάνειο) < λατ. *corona* «στεφάνι» < αρχ. *κορώνη* «κουρούνα». Από την ηχομιμητική ρίζα **kor-* που αποδίδει κραυγές ορισμένων πτηνών. Δες: λατινικά *cornix* (κουρούνα), *corvus* (κοράκι), αγγλικά *crow* (κοράκι), αρχαία ελληνικά *κόραξ*, *κορ-ωνίς*.

B22. Ανάταξη αρθρώσεων του χεριού (Π2.5)

5 (...) αἰ μὲν οὖν εἰς τὰ πλάγια παραρθρήσεις διὰ τῆς κατατάσεως καὶ τῆς εἰς τὰ ἐναντία τῶν ὑπερεχόντων ἐνθλίψεως καταρτίζοι<ν>τ' ἄν· αἰ δὲ ἔσω ἢ ἔξω γινόμεναι, καθάπερ προῦποδέδειχεν· τῆς <χειρὸς> ἐπὶ τραπέζης κατὰ τὸ ἐναντίον τιθεμένης ἢ τῇ χειρὶ ἢ τῇ πτέρνῃ τὰ ἐξέχοντα καταβιβασθήσεται. Χρηστέον δὲ τῷ τοιούτῳ τρόπῳ πρότερον.

5 (...) Τα προς τα πλάγια, λοιπόν, διαστρέμματα μπορούν να αναταχθούν με έκταση και με πίεση των μερών που εξέχουν προς την αντίθετη κατεύθυνση· αυτά δε που γίνονται προς τα μέσα ή προς τα έξω, (μπορούν να αναταχθούν) όπως ακριβώς έχει προηγουμένως υποδείξει: Αφού τοποθετηθεί το χέρι (του πάσχοντος) πάνω στο τραπέζι με την παλάμη τους τα κάτω, ή με το χέρι ή με την πτέρνα θα πιεστούν τους τα κάτω τα μέρη που εξέχουν. Πρέπει να χρησιμοποιείται καταρχήν αυτός ο τρόπος.

Εικ. 20: Ανάταξη αρθρώσεως χεριού
η οποία γίνεται με την παλάμη του γιατρού και το τραπέζι.

B23. Ανάταξη σπονδύλων (Π2.13)

13 Ἐπομένως δὲ ταῦτα κατακεχώρικεν (IV 206.12 L.)· ἀτὰρ καὶ ἐπιβῆναι τῷ ποδὶ καὶ ὀχηθῆναι τὸ σῶμα καὶ ἡσύχως ἐπισεῖσαι οὐδὲν κωλύει. τοιοῦτον δὲ ποιῆσαι μετρίως ἐπιτήδειος ἂν τις εἴη τῶν ἀμφὶ παλαίστρῃ εἰθισμένων. καὶ οὗτος δὲ ὁ τρόπος οὕτως ἂν ἐπιτελοῖτο διαλλάσσωσιν τῇ διὰ τῶν ὀνίσκων κατατάσει· δεῖ δὲ τοὺς ὀνίσκους ἦτοι παρὰ τὴν ὑποτιθεμένην τῷ μέλλοντι κατα<τα>θήσεσθαισανίδακατορύσσειν ἢ ἐπ’ αὐτῆς ἐμπηγνύναι.

13 Ακολουθῶς ἔχει καταχωρίσει αυτά: Αλλά και να πατήσσει κανείς πάνω (στο ὕβωμα) με το πόδι και να καθίσει (ακόμα) πάνω στο σώμα και να ασκήσει ἡρεμα πίεση αποπάνω, τίποτα δεν εμποδίζει. Μιαν τέτοιου είδους μέθοδο θα ήταν κατάλληλος να εφαρμόσει σωστά κάποιος από αυτούς που συχνάζουν στην παλαίστρα. Και αυτός ο τρόπος (ανάταξης) που διαφέρει από την έκταση με ὀνίσκους, θα μπορούσε να γίνει ἔτσι· τους δε ὀνίσκους πρέπει ἢ να τους τοποθετούμε μέσα στο έδαφος, δίπλα στη σανίδα που τοποθετεῖται κάτω ἀπ’ αὐτόν που πρόκειται να υποστεί έκταση, ἢ να τους στερεώνουμε πάνω σ’ αὐτήν.

Σχόλια

ὀνίσκος: (α) βαρούλκο που χρησιμοποιείται σε μικρά εμπορικά σκάφη για την ἑλξη ἢ την ἀνύψωση βαρέων αντικειμένων, γερανός, και (β) ο μικρός ἄξων τροχού που χρησιμοποιούσε ο Ιπποκράτης για την ἀνάταξη των εξαρθρωμένων μελών.

Αξιοποίηση των B21-23 (Π2.2, Π2.5, Π2.13)

- Τα αποσπάσματα παρουσιάζουν ἀνατάξεις του αγκώνα, των αρθρώσεων του χεριού και των σπονδύλων. Μπορεί να αξιοποιηθούν στα μαθήματα Βιολογίας (ερειστικό σύστημα) και να δώσουν αφορμή για σύγκριση και ἀξιολόγηση παλαιών και σύγχρονων μεθόδων ἀνάταξης εξαρθρωμένων μελών.
- Εισηγήσεις για βελτίωση των προτεινόμενων και σύγχρονων μεθόδων ἀνάταξης εξαρθρωμένων μελών ἀπὸ μαθητές/τριες που ἔχουν στόχο να ἀσχοληθούν με την ειδικότητα της Ορθοπαιδικῆς. Συζήτηση των εισηγήσεων με γιατρούς της ἀνάλογης ειδικότητος.

Εικ. 21: Ανάταξη σπονδύλων
η οποία γίνεται με τον γλουτό του γιατρού και τους ὀνίσκους.

Εικ. 22: Ανάταξη σπονδύλων
η οποία γίνεται με την πτέρνα του γιατρού και τους όνίσκους.

ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΚΙΤΙΕΩΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΑΡΘΡΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ <ΤΟ ΤΡΙΤΟΝ>

B24. Σύνοψη περιεχομένου της πραγματείας(Π3.1.1-11)

1 Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, βασιλεύ Πτολεμαῖε, διασεσάφηκά σοι ὄν τρόπον ἂν τις καθ' Ἱπποκράτην ὤμον ἐξηρθηκότα σημειώσαιτό τε <καὶ> καταρτίσειεν· ἐν δὲ τῷ πρὸ τούτου περὶ τε ἀγκῶνος καὶ καρποῦ καὶ σφονδύλων κυφ<ώσ>εως παραπλησίως διὰ τῶν ὑποδειγμάτων <σ>οι ἐκτέθειταί μοι ὄν τρόπον {τ}αὐτῶν δε<ι> τὸν καταρτισμὸν ποιῆσθαι· ἐν δὲ τούτῳ τῷ βιβλίῳ περὶ τε μηροῦ καὶ γόνατος καὶ σφυροῦ τὰς τε σημειώσεις τῶν ἐξηρθηκότων καὶ τὰς ἐμβολὰς αὐτῶν, ἐφ' ὧν δυνατόν, διὰ τῶν ὑποδει<γ>μάτων παραπλησίως τοῖς εἰρημένοις ἐκθήσομαι, ἵν' ἐν τρισὶν βιβλίοις τελειουμένην ἔχῃς τὴν καθ' Ἱπποκράτην περὶ τῶν ἄρθρων ἐπίγνωσιν.

1 Στο μεν πρώτο βιβλίο, βασιλιά Πτολεμαίε, σου έχω διασαφηνίσει με ποιον τρόπο μπορεί κανείς κατά τον Ἱπποκράτη και να διαγνώσει και να ανατάξει έναν εξαρθρωμένο ὤμο· στο προηγούμενο (βιβλίο) σου έχω εκθέσει κατά τρόπο παραπλήσιο, με πίνακες, σχετικά με τον αγκώνα και τον καρπό και την κύρτωση των σπονδύλων, με ποιον τρόπο πρέπει να γίνεται η ανάταξή τους. Σ' αυτό το βιβλίο θα σου εκθέσω σχετικά με τον μηρό και το γόνατο και τον αστράγαλο και τα συμπτώματα των εξαρθρωμένων μελών και τις ανατάξεις τους, με πίνακες, σε όσες περιπτώσεις αυτό είναι δυνατόν, κατά τρόπο παραπλήσιο προς τα ήδη λεχθέντα, για να έχεις σε τρία βιβλία ολοκληρωμένη γνώση της κατά τον Ἱπποκράτη θεωρίας για τις αρθρώσεις.

Αξιοποίηση

- Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί μία σύνοψη των περιεχομένων των τριών βιβλίων της πραγματείας. Σε αυτό μπορεί κανείς να δει όλες τις πτυχές του θέματος των αρθρώσεων που μελετήθηκαν από τον Ἱπποκράτη και σχολιάστηκαν από τον Απολλώνιο καθώς και την τακτική του Απολλωνίου να επεξηγεί και να συνοδεύει το κείμενό του με εικόνες. Τόσο τα θέματα όσο και η μέθοδος του Απολλωνίου μπορούν να συζητηθούν και να αξιολογηθούν στα πλαίσια των Φιλολογικών μαθημάτων (μέθοδος καλύτερης οργάνωσης του υλικού και ελκυστικότερης προσφοράς του – πολυτροπικό κείμενο) και των μαθημάτων Βιολογίας (θεωρία και πράξη στον τρόπο παρουσίασης των αρθρώσεων).
- Σύγκριση των σχεδίων-εικόνων του Απολλόδωρου με σύγχρονες εικόνες – φωτογραφίες.
- Αξιολόγηση της προσπάθειας του αρχαίου γιατρού να υπηρετήσει την επιστήμη του.

2. ΣΥΕΝΝΕΣΙΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

Ο Συνέννεσις ο Κύπριος χρονολογικά τοποθετείται στον 5^{ον} αι. π.Χ. Σε μεγάλη ηλικία έγινε μαθητής του Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.), χάρη στον οποίο ο Κύπριος γιατρός είναι σήμερα γνωστός σ' εμάς. Ο Αριστοτέλης τον αναφέρει στο έργο του *Περί τα ζῶα ιστορίαι*, όταν, κάνοντας λόγο για τη φύση του αίματος και των αιμοφόρων αγγείων, σχολιάζει τη δυσκολία μελέτης λόγω αδυναμίας παρατήρησής τους, θεωρεί ότι όσοι μίλησαν πριν γι' αυτά δεν τα παρουσίασαν καλά, ξεχωρίζει όμως και κρίνει ως αξιομνημόνευτη την περιγραφή του Συνέννεση του Κύπριου. Πιθανόν ο Συνέννεσις ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε σοβαρά με αυτά τα θέματα. Φαίνεται, επίσης, ότι σε αυτόν οφείλει ο Ιπποκράτης τις γνώσεις του για κυπριακές φαρμακευτικές ύλες.

B25. Αιμοφόρα αγγεία (F1)

Αριστοτ. *Περί τα ζῶα ιστ.* 511b-512b
(...) Συνέννεσις μὲν ὁ Κύπριος ἰατρός τόνδε τὸν τρόπον λέγει· «Αἱ φλέβες αἱ παχεῖαι ὧδε πεφύκασιν· ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ παρὰ τὴν ὀφρῦν διὰ τοῦ νώτου περὶ τὸν πλεύμονα ὑπὸ τοὺς μαστούς, ἢ μὲν ἐκ τοῦ δεξιοῦ εἰς τὰ ἀριστερά, ἢ δ' ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ εἰς τὸ δεξιόν· ἢ μὲν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ διὰ τοῦ ἥπατος εἰς τὸν νεφρὸν καὶ εἰς τὸν ὄρχιν, ἢ δ' ἐκ τοῦ δεξιοῦ εἰς τὸν σπλῆνα καὶ νεφρὸν καὶ ὄρχιν, ἐντεῦθεν δὲ εἰς τὸ αἰδοῖον.»

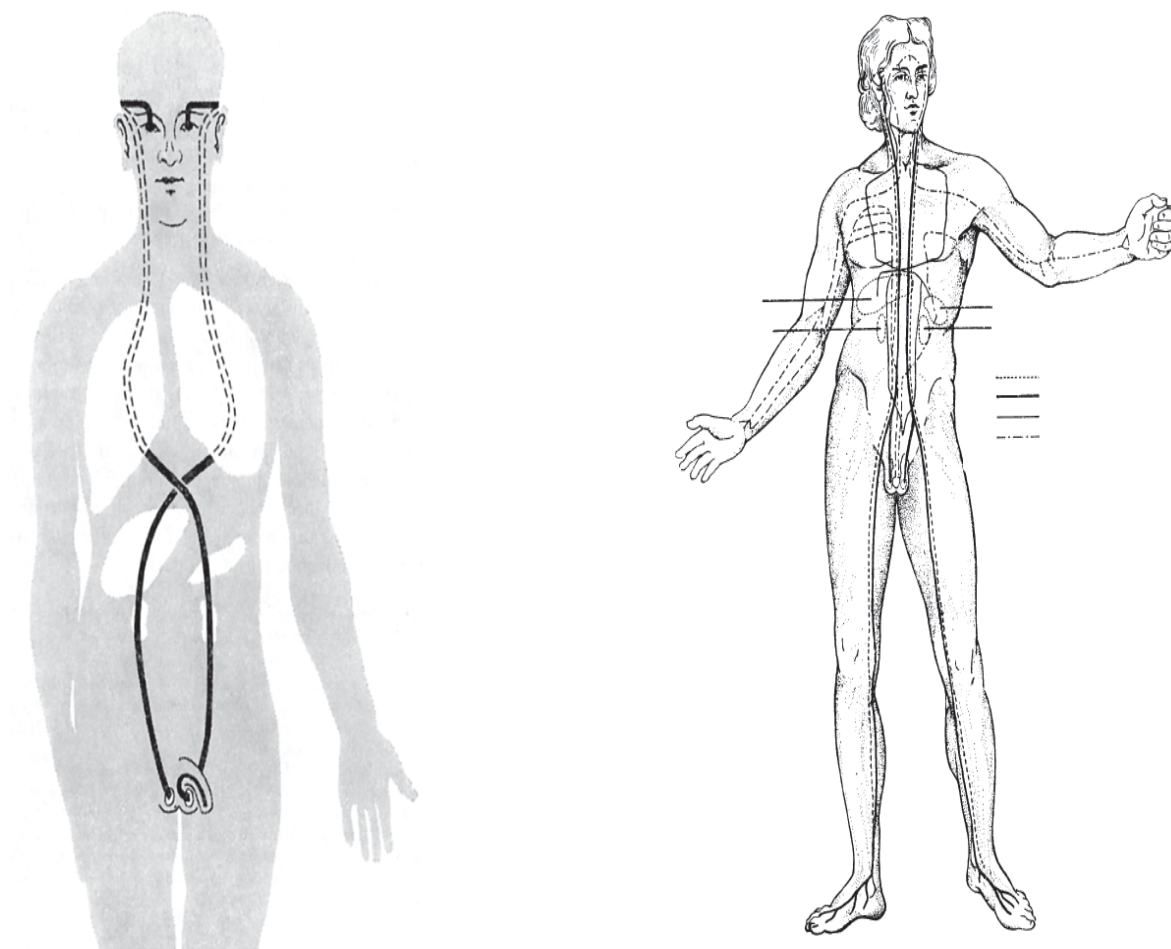
(...) Ο μὲν Συνέννεσις ο Κύπριος γιατρός με αυτόν τον τρόπο περιγράφει: «Τα αιμοφόρα αγγεία τα παχιά έχουν εκ φύσεως ως εξής: Από τον οφθαλμό κοντά στο φρύδι κατά μήκος της πλάτης περί τον πνεύμονα κάτω από τους μαστούς, το ένα από τον δεξιό προς τα αριστερά και το άλλο από τον αριστερό προς τα δεξιά· αυτό από τον αριστερό διαμέσου του ἥπατος (φθάνει) στον νεφρό και στον ὄρχη, ενώ αυτό από τον δεξιό στον σπλήνα και στον νεφρό και στον ὄρχη, κι από εκεί (καταλήγουν) στο πέος.»

Σχόλια

περὶ τὸν πλεύμονα: σύμφωνα με το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη, στο λήμμα πνεύμονας: “< αρχ. πνεύμων / πλεύμων (ο τ. πλεύμων είναι αρχαιότερος, ενώ ο τ. πνεύμων οφείλεται στην επίδρ. των λ. πνέω, πνεῦμα) < *pleu-mon- < I.E. *pleu- «πλέω, ρέω, κολυμπώ» (επειδή οι πνεύμονες φαίνονται σαν να πλέουν σε νερό)”.

Αξιοποίηση

- Τα αιμοφόρα αγγεία. Διερεύνηση της ορθότητας των απόψεων των γιατρών της αρχαιότητας και αντιπαραβολή τους με τις θέσεις της σύγχρονης ιατρικής (Βιολογία, κυκλοφορικό σύστημα).

Εικ. 23: ΤΑ ΑΙΜΟΦΟΡΑ ΑΓΓΕΙΑ

3. ΔΙΑΓΟΡΑΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

Ο Διαγόρας ο Κύπριος έζησε πιθανόν τον 3^{ον} αι. π.Χ. και –σύμφωνα με τον Πλίνιο– έγραφε για τη μαύρη παπαρούνα και το όπιο, το οποίο καταδίκασε ως θανατηφόρο και ιδιαίτερος επικίνδυνο. Κατά την αρχαιότητα ήταν ιδιαίτερα φημισμένο το κολλύριον διάρροδον τὸ Διαγόρου τὸ μέγα καλούμενον (κολλύριο με βασικό συστατικό τα ρόδα).

B26. Όπιο (F3)

Πλίν. Φυσ. ιστ. 20.200

Diagoras, Erasistratus in totum damnavere (sc. opium) ut mortiferum, infundi vetantes praeterea, quoniam visui noceret. Addidit Andreas ideo non protinus excaecari eo, quoniam adulteraretur Alexandriae. Sed postea usus eius non improbatum est medicamento nobili quod dicitur codyon vocant.

Ο Διαγόρας και ο Ερασίστρατος έχουν ολοσχερώς καταδικάσει (το όπιο) ως θανατηφόρο, απαγορεύοντας επιπρόσθετα την ενστάλαξή του, επειδή βλάπτει την όραση. Ο Ανδρέας έχει προσθέσει ότι γι' αυτό μόνο δεν προκαλεί αμέσως τύφλωση, επειδή νοθεύεται στην Αλεξάνδρεια. Αργότερα όμως η χρήση του δεν έχει αποδοκιμαστεί στο περίφημο φάρμακο που αποκαλούν δια κωδυών (κωδεΐνη).

Εικ. 24: ΜΗΚΩΝ ΡΥΑΣ: ΠΑΠΑΒΕΡ ΑΛΒΟΥ.
[Δεξιά:] ΜΗΚΩΝ ΑΓΡΙΟΣ, (CNGr¹ XCVI / XCVII)

B27. Παπαρούνα (F4)

Διοσκ. Πεδάν. Ὑλ. ἰατρ. 4.64.5-6

Κράτιστος δέ ἐστιν ὁπὸς (sc. μήκωνος) ὁ πυκνὸς καὶ βαρὺς ἔντε τῇ ὁσμῇ καρωτικός (...). (6) Ἐρασίστρατον μέντοι Διαγόρας φησὶν ἀποδοκιμάζειν αὐτοῦ τὴν χρῆσιν ἐπὶ τε ὠταλγίας καὶ ὀφθαλμιῶντων διὰ τὸ ἀμβλυωπῇ εἶναι καὶ καρωτικόν. Ἀνδρέας δέ φησιν ὅτι, εἰ μὴ ἐδολοῦτο, ἐτυφλοῦντο ἂν οἱ ἐγχριώμενοι ὑπ' αὐτοῦ (...).

Ἀριστο εἶναι το γαλακτώδες υγρό (της παπαρούνας, δηλ. το όπιο) το πυκνό και βαρύ και στην οσμή ναρκωτικό (...). Ο Διαγόρας όμως λέγει ότι ο Ερασίστρατος αποδοκιμάζει τη χρήση του για τη θεραπεία ωταλγίας και οφθαλμαλγιών επειδή προκαλεί εξασθένιση της όρασης και νάρκωση (κωματώδη κατάσταση). Κι ο Ανδρέας λέγει ότι, αν δεν νοθευόταν, θα τυφλώνονταν όσοι αλείφονταν απ' αυτόν (...).

Σχόλια

Ἐρασίστρατος: ἔζησε μεταξύ 330 περίπου και 255/50 π.Χ. Για μεγάλο διάστημα υπηρέτησε ως προσωπικός γιατρός του βασιλιά της Συρίας Σελεύκου Α' του Νικάτορος και στη συνέχεια ἔδρασε στην Αλεξάνδρεια. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη Φυσιολογία, την Ανατομική, την Παθολογία και τη Διαιτητική.

Ἀνδρέας: γιατρός που μνημονεύεται και από τον Διοσκουρίδη για τα φάρμακά του. Υπήρξε προσωπικός γιατρός του βασιλιά Πτολεμαίου Δ' του Φιλοπάτορα. Το 217 π.Χ., την παραμονή της μάχης της Ραφίας, ο Αιτωλός Θεόδοτος θέλοντας να εξοντώσει τον Πτολεμαίο Δ' σκότωσε τὸν ἰατρὸν τοῦ βασιλέως Ἀνδρέαν (Πολύβιος 5.81.6).

Αξιοποίηση των αποσπασμάτων B26 και B27

- Διαθεματική προσέγγιση (π.χ. Πολιτική Αγωγή, Βιολογία, Νέα Ελληνικά, Οικιακή Οικονομία). Συζήτηση για το θέμα των ναρκωτικών και τις επιβλαβεῖς μέχρι και θανατηφόρες συνέπειές τους.
- Το B26 (F3) μπορεί να αξιοποιηθεί και στο μάθημα των Λατινικών για εξάσκηση των μαθητῶν στην κατανόηση και μετάφραση άγνωστου κειμένου.

B28. Το διάρροδο κολλύριο του Διαγόρα (F5a/b)

a. Όρειβ. Σύν. Εὐστ. 3.158

ρηνή. Διάρροδον Διαγόρου τὸ μέγα καλούμενον. πρὸς περιωδυνίας, φλυκταίναντας, ἐπικαύματα, σταφυλώματα, προπτώσεις, ὑποπύους ὀφθαλμούς, ρεύματα παλαιά, ὀφθαλμίας, δυσεπαλλάκτους διαθέσεις. ῥόδων χλωρῶν χωρὶς τῶν λοβῶν <· οβ'· καδμείας <· κδ'· κρόκου <· ζ'· ὀπίου <· γ'· στίμμεως <· β'· χαλκοῦ <· β'· νάρδου Ἰνδικῆς <· α'· σμύρνης <· γ'· κόμμεως <· κδ'· ὕδωρ ὄμβριον.

b. Αέτ. Αμίδ. Λόγ. ἱατρ. 7.110

ρί. (...) Κολλύριον διάρροδον τὸ Διαγόρου τὸ μέγα καλούμενον ἢ διὰ τῶν οβ'· χλωρόν. πρὸς χημώσεις και περιωδυνίας, φλυκτίδας, ἐπικαύματα καὶ σταφυλώματα, προπτώσεις, ὑποπύους ὀφθαλμούς, ρεύματα παλαιά, κεχρονισμένας ὀφθαλμίας καὶ δυσεπαλλάκτους διαθέσεις. ῥόδων χλωρῶν ἐξωνυχισμένων <· οβ'· καδμίας πεπλυμένης <· κδ'· ὀπίου, σμύρνης ἀνὰ <· γ'· κόμμεως <· κδ'· κρόκου, στίμμεως ἀνὰ <· ζ'· ἰοῦ, ναρδοστάχνος, λεπίδος ἀνὰ <· β'· ὕδωρ.

158. Διάρροδο (κολλύριο με βασικό συστατικό τα ῥόδα) του Διαγόρα το αποκαλούμενο μεγάλο. Για (να θεραπεύσει κανείς) ισχυρούς πόνους, φλύκταινες, εγκαύματα, παθήσεις του κερατοειδούς, προπτώσεις (πέταγμα προς τα έξω, των οφθαλμών κυρίως), πυώδεις οφθαλμούς, καταρροές παλαιές, οφθαλμίες, δυσθεράπευτες παθήσεις. (Συστατικά:) Ρόδα χλωρά χωρίς τους λοβούς δραχμές (βάρους) 72· καδμεία δραχμές 24· κρόκο δραχμές 6· ὀπιο δραχμές 3· στίμμι (αντιμόνιο με θειάφι) δραχμές 2· χαλκό δραχμές 2· Ἰνδική νάρδο δραχμή 1· σμύρνα δραχμές 3· κόμμι δραχμές 24· νερό της βροχής.

110. (...) Κολλύριο του Διαγόρα με βασικό συστατικό τα ῥόδα το αποκαλούμενο μεγάλο, ἢ με τις 72 (δραχμές βάρους από ῥόδο) χλωρό. Για (να θεραπεύσει κανείς) χημώσεις και ισχυρούς πόνους, φλύκταινες, εγκαύματα και παθήσεις του κερατοειδούς, προπτώσεις, πυώδεις οφθαλμούς, καταρροές παλαιές, χρόνιες οφθαλμίες και δυσεπάλλακτες παθήσεις. (Συστατικά:) Ρόδα χλωρά από τα οποία έχουν αφαιρεθεί οι λοβοί δραχμές (βάρους) 72· καδμία πλυμένη δραχμές 24· ὀπιο και σμύρνα δραχμές 3 ἀπ' το καθένα· κόμμι δραχμές 24, κρόκο και στίμμι δραχμές 6 ἀπ' το καθένα· σκωρία και ναρδόσταχυ (νάρδο) και λεπίδα δραχμές 2 ἀπ' το καθένα· νερό.

Αξιοποίηση των αποσπασμάτων B28a/b

Τα δύο αποσπάσματα μπορούν να αξιοποιηθούν στα μαθήματα Βιολογίας σε σχέση με τις φαρμακευτικές ιδιότητες των φυτών. Τα κείμενα αυτά αποτελούν ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον είδος φαρμακολογίας, καθώς δίνονται με ακρίβεια τα συστατικά που πρέπει να αναμειχθούν για την παρασκευή του κολλυρίου. Θέματα που μπορούν να διερευνηθούν είναι:

- Σύγκριση με τις σύγχρονες μεθόδους της φαρμακολογίας αλλά και με πρακτικές που εφαρμόζονταν και στον τόπο μας από τους ανθρώπους της υπαίθρου (χρήση θεραπευτικών βοτάνων) στο πρόσφατο παρελθόν.
- Μελέτη των φυτών που αναφέρονται στα κείμενα. Η παρουσία τους στην Κύπρο. Σύνδεση του αποσπάσματος με τα A1.4 και A2, A5 και A6 (Στολισμός της Αφροδίτης στους Ομηρικούς ύμνους και στα Κύπρια έπη) και τους τρόπους αξιοποίησής τους.
- Θεραπευτικές ιδιότητες των φυτών.

4. ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ Ο ΚΙΤΙΕΥΣ

Οι πληροφορίες μας για τον Απολλόδωρο προέρχονται από άλλους αρχαίους συγγραφείς (τον Πλίνιο, τον Γαληνό και τον Αθήναιο), οι οποίοι αναφέρονται στα αντίδοτά του. Οι πληροφορίες αυτές, ωστόσο, δεν μας επιτρέπουν να χρονολογήσουμε με ασφάλεια τον Κύπριο γιατρό, καθώς μόνο ο Πλίνιος (1ος αιώνας μ.Χ.) μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής *terminus ante quem*. Η δε ύπαρξη ομώνυμων ιατρών που μπορεί να ανήκουν στην ίδια με αυτόν εποχή δεν επιτρέπει πάντα τη βέβαιη απόδοση στον Κιτιέα ιατρό αποσπασμάτων στα οποία αναφέρεται μόνο το όνομα Απολλόδωρος, χωρίς μνεία του τόπου καταγωγής του.

Από τα αποσπάσματα που ακολουθούν: (α.) Τα B29-B33 αναφέρονται σε **φυτά**, τα οποία κατέχουν σημαντική θέση στην Αρχαία Κυπριακή Γραμματεία, καθώς αναγνωρίζονται τόσο η αισθητική τους ομορφιά όσο και οι ιδιότητές τους (θεραπευτικές και άλλες), που φαίνεται ότι έχουν μελετηθεί αρκετά από τους Κύπριους γιατρούς. (β.) Τα B34-B35 αναφέρονται σε **ζώα**, μαρτυρώντας το ιδιαίτερο ενδιαφέρον και τις ποικίλες γνώσεις των αρχαίων Κυπρίων ιατρών για τις θεραπευτικές και άλλες ιδιότητες τους. (γ.) Το B36 αναφέρεται στο **κρασί** και στα **στεφάνια**, με αφορμή ένα πολύ ευχάριστο μυθολογικό περιστατικό που ερμηνεύει αφενός την ανάμειξη του ανόθευτου κρασιού (*ἄκρατος οἶνος*) με νερό (κεκραμένος οἶνος: κρασί, από το κεράννυμι, με ομόρριζα τα κρατήρ και κράσις) και αφετέρου το στεφάνωμα του Διονύσου και όσων, συμμετέχοντας σε συμπόσια, έπιναν κρασί.

B29. Ραπάνια (F1)

Πλίν. Φυσ. ιστ. 20.25-26

<Contra> viscum quoque dari (sc. raphanos) Apollodori duo iubent, sed Citiu semen ex aqua tritum, Tarentinus sucum. lienem item extenuant, iocineri prosunt et lumborum doloribus, hydropicis quoque ex aceto aut sinapi sumpti et lethargicis et comitialibus et melancholicis. (26) Praxagoras et iliosis dandos censet, Plistonius et coeliacis.

Ως αντίδοτο σε περίπτωση δηλητηρίασης από κόλλα του ιξού οι δύο Απολλόδωροι συνιστούν να δίνονται ραπάνια, αλλά ο μεν Κιτιεύς (συνιστά) τριμμένο σπόρο σε νερό, ο δε Ταραντίνος χυμό. Λεπταίνουν επίσης τον σπλήνα (σε περίπτωση σπληνομεγαλίας), κάνουν καλό στο ήπαρ και στους πόνους του ισχίου (στις ισχιαλγίες), στους υδρωπικούς ωσαύτως, λαμβανόμενοι με ξύδι ή σινάπι (μουστάρδα), και στους ληθαργικούς και τους επιληπτικούς και τους πάσχοντες από μελαγχολία. Ο Πραξαγόρας κρίνει ότι πρέπει να δίνονται και στους πάσχοντες από ειλεό, ο Πλειστόνικος και σε όσους υποφέρουν από κοιλιαλγία.

Εικ. 25: ΡΑΦΑΝΟΣ ΑΓΡΙΑ

Σχόλια

viscum (ιξός): πρόκειται για το φυτό γκι και την κολλώδη ουσία του, που χρησιμοποιείται και σε φάρμακα.

raphanos (ράφανους, ραπάνια): το λατινικό *raphanus* είναι δάνειο από την ελληνική λέξη ράφανος, το ραπάνι.

Praxagoras (Πραξαγόρας): από την Κω, άκμασε προς τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ.

Plistonius (Πλειστόνικος): μαθητής του Πραξαγόρα του Κώου, δογματικός ιατρός (4/3 αι. π.Χ.).

B30. Κύπερη (*F3)

Πλίν. Φυσ. ιστ. 21.116

Quod ad cypiron attinet, Apollodorum quidem sequar, qui negabat bibendum, quamquam professus efficacissimum esse adversus calculos, <qu>os eo movet. feminis quidem abortus facere non dubitat; mirumque tradit barbaros suffitum huius herbae excipientes ore lienes consumere et non egredi domibus nisi ad hoc suffitu; vegetiores enim firmioresque sic etiam in die fieri. intertriginum et alarum vitiis perfrictionibusque cum oleo inlitum non dubie mederi.

Όσοναφοράστηγκύπερη,θαακολουθήσω βέβαια τον Απολλόδωρο, ο οποίος έλεγε ότι δεν θα έπρεπε να πίνεται (σε μείγμα με υγρό), μολονότι υποστήριζε ότι είναι πολύ δραστικό ενάντια στις πέτρες των νεφρών, τις οποίες μ' αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να απομακρύνει. Δεν αμφιβάλλει δε πως προκαλεί εκτρώσεις στις γυναίκες· και διηγείται μιαν παράξενη χρήση του, ότι κάποιοι ξένοι παίρνοντας στο στόμα καπνό απ' αυτήν τη βοτάνη αποκαθιστούν τον σπλήνα (στο φυσιολογικό του μέγεθος) και δεν βγαίνουν από το σπίτι χωρίς να εισπνεύσουν καπνό απ' αυτήν· γιατί έτσι μέρα με τη μέρα γίνονται πιο εύρωστοι και πιο δυνατοί. (Και προσθέτει) ότι αν επαλειφθεί (κύπερη) μαζί με λάδι αναμφίβολα θεραπεύει τα ερυθήματα του δέρματος και της μασχάλης και τα παρατρίμματα.

Εικ. 26: Κύπαιρος ή Κύπηρον

Σχόλια

cypron: η λέξη απαντά με τους τύπους κύπειρον και κύπειρος, κύπηρις και κύπειρις, κύπερος και κύπερον, κύπαιρος και κύπηρον. Στα Νέα Ελληνικά κύπερη και στα Λατινικά *cyperis*, *cyperus*, *cyperum*, *cypira*, *cyperus*, *cypirus*. Η ετυμολογία μάς είναι άγνωστη. Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη, *Περί ύλης ιατρικής* 1.4.1 κ.ε., «έχει φύλλα όμοια με το πράσο, πιο μακριά και πιο λεπτά, στέλεχος μήκους ενός πήχεως ή και μεγαλύτερο, γωνιώδες, όμοιο με σχοίνο, στην κορυφή του οποίου υπάρχει έκφυση μικρών φύλλων και σπέρματος. Η δύναμή του, όταν πίνεται, είναι θερμαντική, διεγερτική για την όρεξη, διουρητική για όσους πάσχουν από πέτρες και υδρωπικία. Βοηθά και όσους έχουν πληγεί από σκορπιό (...)».

B31. Τσουκνίδα (*F4b)

Πλίν. Φυσ. ιστ. 22.31

Urtica quid esse invisius potest? at illa praeter oleum quod in Aegypto ex ea fieri diximus vel plurimis scatet remediis. semen eius cicutaе contrarium esse Nicander adfirmat, item fungis et argento vivo; Apollodorus et salamandris cum iure coctae testudinis, item adversari hyoscyamo et serpenti<b>us et scorpionibus. quin ipsa illa amaritudo mordax uvas in ore procidentesque vulvas et infantium sedes tactu resilire cogit, lethargicos expergisci tactis cruribus magisque fronte.

Τι μπορεί να είναι πιο απεχθές από την κνίδη (την τσουκνίδα); Αυτή όμως, εκτός από το λάδι που έχουμε πει ότι παράγεται απ' αυτήν στην Αίγυπτο, είναι μεστή και από πλείστα φάρμακα (περιέχει πλείστες φαρμακευτικές ουσίες). Ο Νίκανδρος διαβεβαιώνει ότι ο σπόρος της αποτελεί αντίδοτο στο κώνειο, καθώς επίσης στο δηλητήριο των μυκήτων και τον υδράργυρο· ο Απολλόδωρος (λέει ότι αποτελεί αντίδοτο) και στα δήγματα της σαλαμάνδρας μέσα σε ζωμό βρασμένης χελώνας, καθώς επίσης ότι είναι αντίδοτο στη δηλητηρίαση από υοσκύαμο (γερούλι, μηλόχορτο) και ερπετά και σκορπιούς. Επιπρόσθετα, αυτή καθ' αυτή η δηκτική πικρότητά της με απλό άγγιγμα αναγκάζει τις σταφυλές (τις προησμένες και προεξέχουσες) στο στόμα και τις προπίπτουσες μήτρες και των

βρεφών τα οπίσθια να επανέλθουν στη φυσιολογική τους θέση, τους δε ληθαργικούς να ανεγερθούν με το άγγιγμα των σκελών τους ή μάλλον του μετώπου τους.

Σχόλια

urtica: κνίδη (από το κνίζω: προκαλώ κνησμό, φαγούρα), τσουκνίδα.

Νίκανδρος: ο Κολοφώνιος, 2ος αι. π.Χ.

Εικ. 27: Κνήφη ή Κνίδη

B32. Ηλιοτρόπιο (*F4c)

Πλίν. Φυσ. ίστ. 22.59

Capitis dolores sedat (sc. sucus heliotropi maioris, i.e. helioscopi) rosaceo admixto. verrucas cum sale tollit sucus e folio, unde nostri verrucariam herbam appellavere aliis cognominari effectibus digniorem. namque et serpentibus et scorpionibus resistit ex vino aut aqua mulsa, ut Apolophanes et Apollodorus tradunt. folia infantium destillationibus, quam siriasim vocant, inlita medentur, item contractionibus, etiam si id comitialiter accidat. decocto quoque foveri os saluberrimum est. potum id pellit taenias et renium harenas; si cuminum adiciatur, calculos frangit. decoqui cum radice oportet, quae cum foliis et hircino sebo podagris inlinitur.

Εικ. 28: Ηλιοτρόπιον

Αφού αναμειχθεί με ροδέλαιο (ο χυμός του ηλιοτροπίου του υψηλότερου, του αποκαλούμενου «ηλιοσκοπίου») καταπραΰνει τις κεφαλαλγίες. Ο χυμός από το φύλλο με προσθήκη αλατιού καταστέλλει τις μυρμηκιάσεις, εκ τούτου δε οι δικοί μας (χωρικοί) έχουν ονομάσει τη βοτάνη «βερρουκάρια» (της μυρμηκίασης), μολονότι θα ήταν πιο σωστό να επονομαστεί από τις άλλες ιδιότητες. Καθ' όσον μάλιστα αντιδρά στο δηλητήριο των ερπετών και των σκορπιών λαμβανόμενο μαζί με κρασί ή υδρόμελι, όπως παραδίδουν οι Απολλοφάνης και Απολλόδωρος. Τα φύλλα επαλειφόμενα θεραπεύουν την κόρυζα (καταρροή) των βρεφών, την οποία ονομάζουν σειρίασιν (κυνάγχη, συνάχι), καθώς επίσης τις συσπάσεις, κι αν ακόμα αυτές εμφανίζονται υπό μορφήν επιληψίας. Είναι επίσης πολύ υγιεινό να πλένει κανείς το στόμα του με αφέψημα. Πινόμενο το ίδιο διώχνει τις ταινίες (του πεπτικού συστήματος) και τις πέτρες των νεφρών· αν προστεθεί κύμινο, σπάζει τους λίθους. Το αφέψημα πρέπει να περιλαμβάνει τη ρίζα, η οποία μαζί με τα φύλλα και τράγαιο στέαρ (ξίγγι) επαλείφεται στις ποδάγρες.

Σχόλια

heliotropium (ήλιοτρόπιον ή ήλιοσκοπίον): η ονομασία δηλώνει τη συμπεριφορά των φύλλων στην κίνηση του ήλιου.

B33. Ιδιότητες των φυτών (*F5)

Πλίν. Φυσ. ιστ. 24.167

Adiecit his Apollodorus adsectator eius (sc. Democriti) herbam aesc<h>ynomenen, quoniam adpropinquante manu folia contraheret, aliam crocida, cuius tactu phalangia morerentur, Crateuas onothurin {in}, cuius aspersu e vino feritas omnium animalium mitigaretur, anacampseroten celeberrime arte grammatica paulo ante, cuius omnino tactu redirent amores vel cum odio depositi. et abunde sit hactenus attigisse insignia Magorum in herbis alia de his aptiore dicturis loco.

Ο Απολλόδωρος ο οπαδός αυτού (δηλ. του Δημόκριτου) έχει προσθέσει σ' ετούτα τη βοτάνη *αἰσχυνομένην* (τη μιμόζα την αισχυνητή, μη μου άπτου), που σαν την πλησιάσει χέρι διπλώνει τα φύλλα της, κι ένα άλλο, την *κροκίδα*, της οποίας τα φαλάγγια με το άγγιγμα μαραίνονται, ο δε Κρατεύας την *όνόθουριν* (τον *όνοθήραν* ή *οἰνοθήραν*), που μεραντισμόμέσασε κρασί τιθασεύει την αγριότητα όλων των ζώων, και προ ολίγου χρόνου ένας ονομαστός στη γραμματική τέχνη την *ἀνακάμψερωτήν* (τη βοτάνη *ἀνακάμψερω*ς), που με απλό άγγιγμά της επανέρχονται οι έρωτες κι όταν ακόμα έχουν με μίσος αντικατασταθεί. Κι αρκεί μέχρις εδώ να έχουμε με συντομία μνημονεύσει τις αξιοσημείωτες αρετές που αποδίδονται σε φυτά από Μάγους, για τις οποίες θα επανέλθουμε σε πιο πρόσφορη ευκαιρία.

Σχόλια

Democritus (Δημόκριτος): γεννήθηκε γύρω στο 460 π.Χ. Ήταν μακροβίωτος και παντοδαής (γνώριζε τα πάντα, μαγεία, ιατρική κ.ά). Επηρέασε πολύ τον Ιπποκράτη (που υπήρξε μαθητής ή ακροατής του) και τους μεταγενέστερους του (όπως τον Απολλόδωρο).

Crateuas (Κρατεύας): περίφημος βοτανολόγος και φαρμακολόγος, σύμβουλος του Μιθριδάτου Στ' του Ευπάτορος (του Μεγάλου), προς τιμήν του οποίου ονόμασε το φυτό *mithridatia*. Έζησε τον 2/1 αι. π.Χ.

onothurin (όνόθουριν): η *όνόθουρις*, από το *ὄνος* και το *θοῦρις* (ορμητικός, επιθετικός).

anacampseros (ἀνακάμψερος ή ἀνακαμψέρως): Ο Πλούταρχος στα *Ηθικά* 939d αναφέρεται σε φυτά που φυτρώνουν στη Γεδρωσία και Τρωγλοδύτιδα, παρά την ξηρότητα της περιοχής. Μιλώντας για τους ανακαμψέρωτες αναφέρει ότι αυτοί «όταν εκριζωθούν και κρεμαστούν, όχι απλά ζουν όσο θέλει κανείς, αλλά βλαστάνουν (...)».

Magus (Μάγος): Οι αναφορές του Πλίνιου σε μάγους είναι συχνές.

Αξιοποίηση των B29-B33

- Μελέτη των αποσπασμάτων και διερεύνηση για το είδος των φυτών που παρουσιάζονται. Πού απαντούν στην Κύπρο και ποιες θεωρούνται σήμερα οι φαρμακευτικές τους ιδιότητες.
- Να μελετηθούν οι τρόποι ανακούφισης από τους διάφορους πόνους και ασθένειες που προτείνει ο Απολλόδωρος ο Κιτιεύς και να γίνει σύγκριση με σύγχρονους τρόπους αντιμετώπισης των ίδιων πόνων και προβλημάτων.
- Εμπειρίες των ίδιων των μαθητών/τριών ή των γονέων τους από τις φαρμακευτικές ή άλλες ιδιότητες των φυτών αυτών.
- Κατασκευή τσουκνιδόπιττας (Οικιακή Οικονομία), όπως στο ΙΔ' Συμπόσιο Αρχαίας Κυπριακής Γραμματείας (*Πρακτικά ΙΔ'* σελ. 161-8).
- Παραγωγή γραπτού λόγου: Η προσφορά στον συνάνθρωπο μέσα από την ιατρική επιστήμη. Ο ανθρώπινος πόνος και η αντιμετώπισή του μέσα από τις προσπάθειες γιατρών από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.
- Οι θεραπευτικές ιδιότητες των ραπανιών, της κύπερης, της τσουκνίδας και του ηλιοτροπίου σε σχέση με τη σύγχρονη φαρμακευτική (Βιολογία).
- Μελέτη της φυσιολογίας των φυτών, με αφορμή την περιγραφή του Διοσκουρίδη για την κύπερη (βλ. σχετικά σχόλια).
- Τα κείμενα B31, B32 και B33 (*F4b, *F4c και *F5) μπορεί να αξιοποιηθούν στο μάθημα Λατινικών κατεύθυνσης για εμπλουτισμό του μαθήματος, καθώς δίνει στους μαθητές τη δυνατότητα εξάσκησης σε πρωτότυπο Λατινικό κείμενο.
- Το απόσπασμα B33 (F5) είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε αναφορές φυτών και γίνεται άμεση σύνδεσή τους με τη μαγεία. Μπορεί να αξιοποιηθεί διαθεματικά (φιλολογικά, θρησκευτικά, διαπολιτισμική εκπαίδευση) ως κείμενο που εκφράζει πίστη σε μάγους και άρα αντιλήψεις εκείνης της εποχής. Η δυνατότητα συζήτησης του θέματος και σύγκρισης με σημερινές καταστάσεις είναι προφανής.

B34. Σκορπιοί (*F6)

Πλίν. Φυσ. ιστ. 11.87-88

venenum ab <i>is (sc. scorbionibus) candidum fundi Apollodorus auctor est, in novem genera discriptis per colores maxime supervacuus, quoniam non est scire quos minime exitiales praedixerit; geminos quibusdam aculeos esse, maresque saevissimos (nam coitum iis tribuit), intelegi autem gracilitate et longitudine; (88) venenum omnibus medio die, cum incanduerit solis ardoribus, itemque, cum sitiunt, inexplebiles potus. constat et septena caudae internodia saeviora esse; pluribus enim sena sunt. hoc malum Africae volucre etiam austri faciunt pendentibus brachia ut remigia sublevantes; Apollodorus idem plane quibusdam inesse pinnas tradit.

Ότι το δηλητήριο που αυτοί (δηλ. οι σκορπιοί) εκχέουν είναι λευκό, μαρτυρεί ο Απολλόδωρος, ο οποίος τους ταξινομεί σε εννιά είδη ανάλογα με το χρώμα τους, εντελώς ανώφελα, αφού δεν είναι δυνατό να καταλάβουμε ποια θεωρεί ελάχιστα θανατηφόρα· (λέει) ότι κάποιος έχει διπλό κεντρί, ότι οι αρσενικοί είναι οι πιο φοβεροί (γιατί συνδέει μ' αυτούς το ζευγάρι), κι ότι μπορούν να αναγνωριστούν από το λεπτό και επίμηκες σχήμα τους· ότι όλοι έχουν δηλητήριο στο μέσο της ημέρας, όταν ανάβουν από τη λάβρα του ήλιου, κι ότι όταν διψούν δεν μπορούν πίνοντας να ξεδιψάσουν. Είναι βέβαιο ότι αυτοί που έχουν επτά σπονδύλους στην ουρά είναι πιο φοβεροί· οι πλείστοι έχουν έξι. Η μάλιστα αυτή της Αφρικής παίρνει τη δύναμη να πετά από τον μεσημβρινό άνεμο, που υποβοηθά τους βραχίονες καθώς απλώνονται σαν κουπιά· ο ίδιος Απολλόδωρος αναφέρει ρητά ότι μερικοί έχουν φτερά.

Σχόλια

scorbio (σκορπιός): από τα σχόλια στον Νίκανδρο, Θηριακά 769-816, γνωρίζουμε τέτοια ταξινόμηση των σκορπιών ανάλογα με το χρώμα (λευκός, κοκκινωπός, μαύρος, στο χρώμα της χλόης, ωχρός) και τις ιδιότητές τους (π.χ. ο μαύρος είναι πιο επικίνδυνος από τον κοκκινωπό, ενώ ο λευκός πιο αθώος από τους άλλους). Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η παρατήρηση του Απολλοδώρου ότι οι σκορπιοί είναι εννεάδεσμοι αντί πολύδεσμοι (έχουν δηλ. εννέα δεσμούς, αρμούς).

quibusdam inesse pinnas tradit (αναφέρει ότι μερικοί έχουν φτερά): και ο Αιλιανός, *Περί ζώων ιδιότητος* 16.42, καταγράφει την αναφορά του Παμμένη για ύπαρξη φτερωτών και δίκεντρων σκορπιών στην Αίγυπτο, καθώς επίσης και δικέφαλων φιδιών και φιδιών με δύο πόδια στην ουρά.

Αξιοποίηση

- Το απόσπασμα έχει ως θέμα του τους σκορπιούς και μπορεί να αξιοποιηθεί στα μαθήματα Βιολογίας (ζωολογία). Μπορεί να διερευνηθεί κατά πόσον ισχύουν και μπορούν να γίνουν αποδεκτές από τη σύγχρονη επιστήμη οι γνώσεις και εκτιμήσεις του Απολλόδωρου.
- Το κείμενο είναι δυνατόν να αξιοποιηθεί στο μάθημα Λατινικών κατεύθυνσης για εμπλουτισμό του μαθήματος, καθώς δίνει στους μαθητές τη δυνατότητα εξάσκησης σε πρωτότυπο Λατινικό κείμενο.

B35. Κατασκευή αντιδότου (*F7b)

Γαλην. *Περὶ ἀντιδ.* 2.14 [921-922]: XIV 184.1-12 Kühn

[*Τῶν δὲ συνθέτων (sc. ἀντιδότων), ἡ μὲν παρ' Ἀπολλοδώρου τεθειμένη καὶ ὑπὸ Σωστράτου ἐπαινουμένη, καὶ πάντων δὲ τῶν μετενεγκόντων παρ' αὐτοῦ, ἡ διὰ τοῦ αἵματος τοῦ χελώνης, ἐστὶν ἡδε.] Κυμίνου ἀγρίου σπέρματος ὀξύβαφον· χελώνης θαλασσίας αἵματος ξηροῦ <· δ', στατηῆρας β'· πυτυᾶς νεβροῦ, εἰ δὲ μή, λαγωῦ <· γ'· ἐριφείου αἵματος <· δ'. πάντα μίξας (922) καὶ οἶνω βελτίστῳ ἀναλαβὼν ἀπόθου. ἐν δὲ τῇ χρήσει λαβὼν ἐλαίας τὸ μέγεθος τρίψας μετ' οἶνου ὡς βελτίστου κυάθου ἥμισυ δίδου πίνειν· ἐὰν δὲ ἀπεμέσει τὸ φάρμακον, πάλιν δίδου ἐλαίας τὸ ἥμισυ, καθὰ προεῖρηται· καὶ πάλιν, εἰ ἀποβάλλειν, ἐκ τρίτου δίδου κυάμου Αἰγυπτίου τὸ μέγεθος, καθὰ προεῖρηται.*

[Από τα σύνθετα (δηλ. αντίδοτα, τα σύνθετα φάρμακα), αυτό που έχει επινοηθεί από τον Απολλόδωρο και επαινείται από τον Σώστρατο, αλλά και από όλους όσοι το έχουν πάρει απ' αυτόν, το οποίο έχει ως κύριο συστατικό το αίμα της χελώνας, είναι το εξής:] Σπόρο αγρίου κυμίνου ένα ποτήρι· ξηρό αίμα θαλάσσιας χελώνας δραχμές 4, στατήρες 2· πυτιά νεβρού (ελαφόπουλου), ειδημή, λαγού δραχμές 3· αίμα εριφίου (κατσικίσιο) δραχμές 4. Αφού τα αναμείξεις όλα και αφού αναδέψεις μέσα σε κρασί άριστο, φύλαξέ το. Κατά δε τη χρήση παίρνοντας (ένα κομμάτι) στο μέγεθος ελιάς, αφού το τρίψεις, μαζί με κρασί όσο το δυνατόν πιο καλό δίνε (στον ασθενή) να πίνει μισό κύαθο· εάν εξεμέσει δε το φάρμακο, πάλι δίνε του το μισό (από το κομμάτι μεγέθους) ελιάς, όπως έχουν λεχθεί προηγουμένως· και πάλι, αν το αποβάλλει, δίνε του για τρίτη φορά (ένα χάπι) στο μέγεθος κουκκιού Αιγυπτιακού, όπως έχουν λεχθεί προηγουμένως.

Αξιοποίηση

Το απόσπασμα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα υλικά που αναμειγνύονται για την κατασκευή φαρμάκου: αίμα χελώνας, άγριο κύμινο, ξηρό αίμα θαλάσσιας χελώνας, πυτιά ελαφόπουλου ή λαγού, αίμα κατσικίσιο και άριστο κρασί. Προϋποτίθεται πολύ καλή γνώση αυτών των ζώων και φυτών από τους Κύπριους γιατρούς. Πολύ σαφείς και λεπτομερείς είναι οι οδηγίες χορήγησης του φαρμάκου.

Το απόσπασμα είναι δυνατόν να αξιοποιηθεί στο μάθημα της Βιολογίας (Φαρμακολογία). Μπορεί να αναζητηθούν πληροφορίες:

- για τα συστατικά του φαρμάκου και τις επιμέρους ιδιότητές τους
- για την ύπαρξη αυτών των συστατικών στην Κύπρο και αλλού
- για άλλες πηγές που αναφέρουν αυτά τα ζώα και φυτά.

B36. Κρασί και στεφάνια (*F9)

Αθήν. 15, 675a-e

Φιλωνίδης δ' ὁ ἰατρὸς ἐν τῷ Περὶ μύρων καὶ στεφάνων «ἐκ τῆς Ἐρυθρᾶς», φησί, «θαλάττης ὑπὸ Διονύσου μετενεχθείσης εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς ἀμπέλου καὶ πρὸς ἄμετρον ἀπόλαυσιν τῶν πολλῶν ἐκτρεπομένων ἄκρατόν τε προσφερομένων αὐτῶν, οἳ μὲν μανιωδῶς ἐκτρεπόμενοι παρέπαιον, οἳ δὲ νεκροῖς ἐώκεσαν ἀπὸ τῆς καρώσεως. ἐπ' ἀκτῆς δὲ τινῶν πινόντων ἐπιπεσὼν ὄμβρος τὸ μὲν συμπόσιον διέλυσε, τὸν δὲ κρατήρα, ὃς εἶχεν ὀλίγον οἶνον ὑπολελειμμένον, ἐπλήρωσεν ὕδατος. γενομένης δ' αἰθρίας εἰς τὸν αὐτὸν ὑποστρέψαντες τόπον, γευσάμενοι τοῦ μίγματος προσηνῇ καὶ ἄλυπον ἔσχον ἀπόλαυσιν. καὶ διὰ τοῦθ' οἱ Ἕλληνες τῷ μὲν παρὰ δεῖπνον ἄκρατῳ προσδιδομένῳ τὸν Ἀγαθὸν ἐπιφωνοῦσι Δαίμονα, τιμώντες τὸν εὐρόντα δαίμονα: ἦν δ' οὗτος ὁ Διόνυσος. τῷ δὲ μετὰ δεῖπνον κεκραμένῳ πρώτῳ προσδιδομένῳ ποτηρίῳ Δία Σωτῆρα ἐπιλέγουσι, τῆς ἐκ τοῦ μίγματος ἀλύπου κράσεως

Ο Φιλωνίδης δε ο ιατρός στο *Περὶ μύρων καὶ στεφάνων* «ἀπὸ τὴν Ερυθράν», λέγει, «θάλασσα αφοῦ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸν Διόνυσο στὴν Ελλάδα ἡ ἀμπελος καὶ οἱ πολλοὶ ἐκτρέπονταν σὲ ἄμετρη ἀπόλαυση καὶ πίναν ἄκρατον οἶνον (ανόθευτον), ἄλλοι μὲν μανιωδῶς ἐκτρεπόμενοι παρέπαιαν κι ἄλλοι ἔμοιαζαν νεκροὶ ἀπὸ τὴν κάρωση. Καθὼς λοιπὸν ἔπιναν κάποιοι στὴν ἀκτὴ ἔπιασε βροχὴ, καὶ διέλυσε μὲν τὸ συμπόσιο, γέμισε δὲ τὸν κρατήρα, μέσα στὸν ὁποῖο εἶχε ἀπομείνει λίγος οἶνος, μὲ νερό. Σαν ἐγίνε δὲ αἰθρία καὶ γύρισαν στὸν ἴδιο τόπο, γεύθηκαν τὸ μείγμα καὶ τὸ βρήκαν ἀπολαυστικό, ευκολόπιτο καὶ χωρὶς παρενέργειες. Καὶ γιὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες μὲ τὸν ἄκρατον οἶνο που δίνεται ἐπιπροσθέτως στὸ δεῖπνο, κάνουν ἀναφορὰ στὸν Ἀγαθὸ Δαίμονα, τιμώντας τὸν εφευρέτη θεό· ἦταν δὲ αὐτός ὁ Διόνυσος. Ἐνῶ μὲ τὸν κεκραμένον οἶνον (τὸν νοθευμένο μὲ νερό, τὸ κρασί) που προσφέρεται μὲ τὸ

τὸν καὶ τῶν ὄμβρων ἀρχηγὸν αἴτιον ὑπολαβόντες. ἐδέησεν οὖν βοηθημάτων τοῖς ἐν τῷ πότῳ κεφαλὴν ἐπιθλιβεῖσιν. ἦν δὲ δεσμός ἐξ αὐτῶν προχειρότατος, καὶ τῆς φύσεως ἐπὶ τοῦτο ὁδηγούσης· ἀλγήσας γάρ τις κεφαλὴν, ὥς φησιν Ἀνδρέας, εἶτα πιέσας καὶ κουφισθεὶς εὗρε κεφαλαλγίας δεσμὸν φάρμακον. τούτῳ οὖν βοηθήματι πρὸς τοὺς πότους χρώμενοι τοῖς παραπίπτουσι τὴν κεφαλὴν ἐδέσμευον· καὶ ἐπὶ τὸν κίσσινον στέφανον ἦλθον, αὐτόματόν τε καὶ πολὺν ὄντα καὶ κατὰ πάντα τρόπον γεννώμενον, ἔχοντα καὶ πρόσοψιν οὐκ ἀτερπῇ, χλωροῖς πετάλοις καὶ κορυμβοῖς σκιάζοντα τὸ μέτωπον καὶ τοὺς ἐν τῷ σφίγγειν τόνους ὑπομένοντα, προσέτι δὲ ψύχοντα χωρὶς ὁσμῆς καρούσης. καὶ ταύτῃ μοι δοκεῖ Διονύσω ὁ βίος ἀνεῖναι τὸ στέφος, τὸν εὐρετὴν τοῦ πώματος καὶ τῶν δι' αὐτὸ ἐλασσωμάτων ἀλεξητῆρα βουλόμενος εἶναι. ἐντεῦθεν δὲ εἰς ἡδονὴν τραπέντες τὸ μὲν συμφέρον καὶ τοῖς ἐκ μέθης παραβοηθοῦν ἐλαττώμασιν ἀφήκαν, τοῦ δὲ πρὸς ὄψιν ἢ πρὸς ὁσμὴν ἐπιτερποῦς ἐφρόντισαν. διὸ μυρσίνης μὲν στέφανον στύφοντα καὶ τὴν οἴνων ἀναθυμιάσιν ἀποκρουόμενον, ἔτι δὲ ῥόδιον ἔχοντά τι καὶ κεφαλαλγίας παρηγορικὸν σὺν τῷ κατὰ ποσὸν ψύχειν, πρὸς δὲ τοῖς δάφνινον οὐκ ἀλλότριον <τοῖς> πότοις ἡγητέον. λευκοῖς<ν>ον δὲ κινητικὸν ὄντα κεφαλῆς καὶ ἀμαράκινον καὶ ἅπαντας τοὺς καροῦν δυναμένους ἢ βαρύνειν ἄλλως κεφαλὴν περιστατέον.» τὰ αὐτὰ εἶρηκε καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ Περὶ μύρων καὶ στεφάνων αὐταῖς λέξεσι.

πρῶτο ποτήρι μετὰ το δείπνο αναφέρονται στον Δία Σωτήρα, θεωρώντας αἴτιο της αβλαβούς κράσης του μείγματος τον και πρόξενο της βροχής. Χρειάστηκαν λοιπόν βοηθήματα γι' αυτούς που ένιωθαν βάρος στο κεφάλι κατά το συμπόσιο. Απ' αυτά δε (τα βοηθήματα) ένας κεφαλόδεσμος ήταν ό,τι πιο πρόχειρο, καθώς και η φύση οδηγούσε σ' αυτό· γιατί, όπως λέγει ο Ανδρέας, νιώθοντας κάποιος πόνο στο κεφάλι, έπειτα, αφού πίεσε και ανακουφίστηκε, βρήκε τον κεφαλόδεσμο φάρμακο για την κεφαλαλγία. Χρησιμοποιώντας λοιπόν αυτό ως βοήθημα, στα συμπόσια έδεναν την κεφαλή με ό,τι καλύτερο έβρισκαν πρόχειρο· κι έφτασαν έτσι στο στεφάνι από κισσό, που και αυτοφυής ήταν και άφθονος και φύτρωνε σε κάθε τόπο, κι είχε και όψη όχι δυσάρεστη, με τα χλωρά πέταλα και τα τσαμπιά των καρπών του σκιάζοντας το μέτωπο και αντέχοντας την πίεση από το σφιχτό δέσιμο, επιπροσθέτως δε δροσιζοντας χωρίς οσμή που φέρνει υπνηλία. Και έτσι μου φαίνεται ότι η ζωή αφιέρωσε στον Διόνυσο το στεφάνι, θέλοντας να είναι αυτός ο εφευρέτης του οίνου και ο προστάτης ενάντια στις παρενέργειές του. Έκτοτε όμως, καθώς οι άνθρωποι στράφηκαν στην ηδονή, άφησαν μεν το συμφέρον και τη βοήθεια που πρόσφερε (το στεφάνι) ενάντια στις παρενέργειες της μέθης, φρόντισαν δε για ό,τι ήταν ευχάριστο στην όψη και στην οσμή. Έτσι, ένα στεφάνι μυρτιάς που είναι στυπτικό και διώχνει τις αναθυμιάσεις του κρασιού, ή πάλι ένα στεφάνι από ρόδα που ανακουφίζει κάπως από την κεφαλαλγία κι είναι σε κάποιον βαθμό δροσιστικό, και εκτός απ' αυτά ένα δάφνινο στεφάνι πρέπει να θεωρούνται όχι ακατάλληλα για φαγοπότια. Ένα στεφάνι όμως από λευκούς μενεξέδες, που ερεθίζει τα νεύρα της κεφαλής, και από μαντζουράνα και όλα γενικά όσα

έχουν τη δύναμη να προκαλούν υπνηλία ή κατ' άλλον τρόπο να βαρύνουν την κεφαλή, πρέπει να αποφεύγονται.» Τα ίδια έχει πει και ο Απολλόδωρος στο *Περί μύρων και στεφάνων* με τις ίδιες λέξεις.

Σχόλια

Φιλωνίδης: Σικελός ιατρός του 1ου αιώνα π.Χ.

Ανδρέας: βλ. Διαγόρας ο Κύπριος, B26 και B27 (F3 και F4).

Αξιοποίηση

Το κείμενο αποτελεί πολύ καλή πηγή για τον μύθο ανάμειξης του οίνου με το νερό. Δίνει πολύ εύλογη ερμηνεία για το πώς φτάνουμε στο στεφάνωμα του Διονύσου, αλλά και όσων πίνουν κρασί. Το κείμενο μπορεί να χρησιμοποιηθεί:

- Ως πηγή σε κάθε ευκαιρία (Αρχαία Ελληνικά, Ιστορία κ.ά.) στην οποία γίνεται αναφορά στο κρασί, στον Διόνυσο, σε προϊόντα της Κύπρου, σε εκδηλώσεις κατά τις οποίες οι συμμετέχοντες φέρουν στεφάνια, π.χ. ανθεστήρια.
- Το θέμα του στεφανώματος μπορεί, επίσης, να αξιοποιηθεί στα πλαίσια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- Σύνδεση του αποσπάσματος με B4 (Αριστος ο Σαλαμίνιος, F3a).

5. ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΗΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

Ο Απολλωνίδης ο Κύπριος άκμασε στα τέλη της πρώτης εικοσιπενταετίας του 2^{ου} αι. μ.Χ. Πληροφορίες γι' αυτόν αντλούμε κυρίως από τον Γαληνό, ο οποίος στο έργο του *Περί σφυγμών αιτίων* μνημονεύει την άποψη του Απολλωνίδη ότι κατά τη διάρκεια του ύπνου οι σφυγμοί φαίνονται κενώτατοι (άδειοι, με παύλα ανάμεσά τους).

B37. Για τους σφυγμούς (F1)

Γαλην. *Περὶ σφυγμ. αἰτ.* 3.9 [213]

Εἰ δ' Ἀρχιγένης μὲν πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ πληρεστάτους φησὶ φαίνεσθαι τοὺς σφυγμούς (sc. κατὰ τοὺς ὕπνους), Ἀπολλωνίδης δὲ κενωτάτους, οὗ μοι δοκεῖ μηκύνειν ἔτι δεῖν ἡμᾶς περὶ γε τῶν τοιούτων, ἱκανῶς ἀποδεδειχότας ἐν ταῖς ἔμπροσθεν πραγματείαις ὡς μάτην τοῦτο τὸ γένος τῶν σφυγμῶν οἱ μεθ' Ἡρόφιλον ἐπεισήγαγον, ὥσπερ καὶ ἄλλα πολλά. καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν ἐν πράγματι μηδόλως διαγινωσκομένῳ τάναντία λέγειν Ἀρχιγένην τε καὶ Ἀπολλωνίδην· οὐ γὰρ αἰσθήσεως κοινῆς τὸ πάθος, ἀλλὰ φαντασμάτων ἰδίων ἑκάτερος ἔγραψεν.

Ἄν πάλι ὁ μὲν Ἀρχιγένης ἐπιπρόσθετα πρὸς ὅσα ἔχουν λεχθεῖ λέγει καὶ ὅτι οἱ σφυγμοὶ (κατὰ τὸν ὕπνο) φαίνονται πληρέστατοι (ἄρτιοι, γεμάτοι, καλὰ ψηλαφητοί), ὁ δὲ Ἀπολλωνίδης κενώτατοι (ἄδειοι, μὲ παύλα ἀνάμεσά τους), δὲν ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι πρέπει νὰ μακρηγοροῦμε κι ἄλλο γιὰ τὰ τέτοιου εἶδους τουλάχιστο θέματα, ἔχοντας ἐπαρκῶς ἀποδείξει στὶς προηγούμενες πραγματείες ὅτι μάταια οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρόφιλου εἰσήγαγαν ἐπιπρόσθετα τοῦτο τὸ εἶδος τῶν σφυγμῶν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἄλλα πολλά. Καὶ οὐδόλως εἶναι ἀπορίας ἄξιον ἂν γιὰ θέμα διόλου εὐδιάγνωστο λένε τὰ ἀντίθετα ὁ Ἀρχιγένης καὶ ὁ Ἀπολλωνίδης· γιατί δὲν εἶναι θέμα κοινῆς αἰσθησης τὸ πάθος, ἀλλ' ὁ καθένας ἔγραψε τὶς δικές του ἐντυπώσεις.

Σχόλια

Περὶ σφυγμῶν (...): Το θέμα των σφυγμῶν αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο της αρχαίας ελληνικής ιατρικής επιστήμης, με ιδιαίτερα αξιόλογη τη συμβολή του Γαληνοῦ σε αυτό. Ο Απολλωνίδης, κατὰ τον Γαληνό, διατυπώνει τη θέση ὅτι κατὰ τη διάρκεια του ὕπνου οἱ σφυγμοὶ φαίνονται κενώτατοι (ἄδειοι, με παύλα ἀνάμεσά τους).

Ἀρχιγένης: γιατρός που ἔζησε στη Ρώμη την εποχὴ του Τραϊανού. Ἰδιαίτερα επιφανὴς καὶ προοδευτικός, συνδύασε μεθόδους καὶ θεωρίες ἐμπειρικῶν, μεθοδικῶν καὶ λογικῶν γιατρῶν καὶ δημιούργησε τη δική του «σχολή».

τοὺς σφυγμούς: ὁ Ἀρχιγένης ορίζει πλήρη καὶ κενόν σφυγμό.

Αξιοποίηση

- Το θέμα των σφυγμῶν (Βιολογία). Συνέντευξη με καρδιολόγο, ὥστε να φανεί ἡ σημασία της καλῆς λειτουργίας της καρδίας γιὰ μια ομαλή ζωή.
- Το θέμα της διχογνωμίας των ιατρῶν. Σύγκριση με τὰ σημερινὰ επίπεδα της Ιατρικῆς ἢ καὶ γενικότερα με την αντικειμενικότητα καὶ τεκμηρίωση που χαρακτηρίζει ὅλους τοὺς επιστημονικοὺς κλάδους σήμερα. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γαληνός δεν παίρνει θέση, θεωρώντας τὸ θέμα «διόλου εὐδιάγνωστο» καὶ θέμα «ἐντυπώσεων» του κάθε γιατροῦ.

B38. Χειρουργική και θέατρο (*T2)

Άρτεμ. Δαλδ. Όνειροκρ. 4.2

Απολλωνίδης ὁ χειρουργὸς
Ὀμηρίζειν νομίσας καὶ πολλοὺς
τιτρώσκειν πολλοὺς ἐχείρισε. καὶ γὰρ
οἱ Ὀμηρισταὶ τιτρώσκουσι μὲν καὶ
αἰμάσσουσιν, ἀλλ' οὐκ ἀποκτεῖναί γε
βούλονται· οὕτω δὲ καὶ ὁ χειρουργός.

Ο Απολλωνίδης ο χειρουργός,
νομίζοντας ότι παίζει σκηνές Ομηρικές
και τραυματίζει πολλούς, πολλούς
εχειρουργήσε. Καθ' όσον μάλιστα οι
ηθοποιοί Ομηρικών σκηνών κτυπούν
μεν και ματώνουν, αλλά δεν θέλουν
βέβαια να σκοτώσουν· έτσι και ο
χειρουργός.

Εικ. 29: Χειρουργικά εργαλεία (νυστέρια

Εικ. 30: Ορειχάλκινη θήκη με τα εργαλεία
που περιείχε
(Τάφος χειρουργού, Πάφος, 2ος αι. μ.Χ.)

Εικ. 31: ΟΡΕΙΧΑΛΚΙΝΟΣ ΚΛΥΣΤΗΡ Ή ΠΥΟΥΛΚΟΣ/ΣΙΔΗΡΑ ΨΑΛΙΣ
(Τάφος χειρουργού, Πάφος, 2ος αι. μ.Χ.)

Σχόλια

Απολλωνίδης ο χειρουργός: πιθανώς ο ίδιος με τον ομώνυμο Κύπριο ιατρό που μνημονεύει ο Γαληνός (T1 και F1).

Η **χειρουργική** ήταν κλάδος της ιατρικής που στην Κύπρο φαίνεται πως είχε μεγάλη παράδοση. Πολύ αξιόλογα μεταλλικά χειρουργικά εργαλεία βρέθηκαν στο αρχαίο Ιδάλιο, σε οικογενειακό τάφο του 3/2 αι. π.Χ., στους Χύτρους και στην Πάφο σε τάφο χειρουργού που έζησε το β' μισό του 2^{ου} αι. μ.Χ.

Όμηρίζειν (...) Όμηρισταί: τα Όμηρίζω και Όμηριστής φαίνεται να σημαίνουν εδώ «παίζω σκηνές του Ομήρου, υποδύομαι ομηρικό ήρωα» και «ηθοποιός Ομηρικών σκηνών» (σήμερα, ως γνωστό, το ουσ. δηλώνει τον επιστήμονα που είναι ειδικός στον Όμηρο).

αίμάσσουσιν: αίμάττω και αίμάσσω σημαίνει «εμποτίζω με αίμα, καθιστώ κάτι αιματηρό, βάφω, κηλιδώνω με αίμα». Αντίθετο: αφαιμάσσω.

Αξιοποίηση

- Η χειρουργική στην αρχαιότητα. Αναζήτηση στοιχείων (αναφορές και σε άλλες πηγές, εικόνες, αναπαραστάσεις σε αγγεία), με στόχο τη συγκέντρωση πληροφοριών και την ετοιμασία ειδικού λευκώματος.
- Δραματοποίηση Ομηρικών σκηνών στην αρχαιότητα. Σχολιασμός στην τάξη της πληροφορίας αυτής και ενθάρρυνση των μαθητών/τριών για ανάλογες πρακτικές στα πλαίσια διδασκαλίας των Ομηρικών επών.
- Παραλληλισμός χειρουργού – ηθοποιού. Αποκωδικοποίηση του παραλληλισμού αυτού με μελέτη σημαντικών κινήσεων – χειρονομιών – εκφράσεων των δύο σε στιγμές επιτέλεσης του έργου τους.

6. ΖΗΝΩΝ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

Έζησε τον 4^ο αι. μ.Χ. (η ακμή του πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στο 340-350) και ήταν ένας από τους πιο γνωστούς, τόσο όσο ζούσε όσο και μετά θάνατον, Κύπριους γιατρούς. Το εγκώμιό του πλέκουν ο Ευνάπιος, που τον θεωρεί καλά εξασκημένο λέγειν τε καὶ ποιεῖν ἰατρικὴν· ο Λιβάνιος (που τον χαρακτηρίζει φίλο από παλιά)· και ο αυτοκράτορας Ιουλιανός, που σε επιστολή του προς αυτόν (στα τέλη του 361 ή στις αρχές του 362), τον τιμά με λόγια, αποκαλώντας τον *ἀρχίατρον* και πλέκοντας το εγκώμιό του, αλλά και με έργα, δίνοντας τέλος στην εξορία του από την Αλεξάνδρεια και αποκαθιστώντας την υπόληψή του.

B39. Η αποκατάσταση μιας αδικίας (T2)

Ιουλιαν. Ἐπιστ. 45 [426a-c], Ζήνωνι ἀρχιητροῦ

Πολλά μὲν καὶ ἄλλα σοι μαρτυρεῖ καὶ τῆς ἰατρικῆς τέχνης εἰς τὰ πρῶτα ἀνήκειν καὶ ἥθους ἐπεικειάς καὶ βίου σωφροσύνης συμφώνως πρὸς τὴν τέχνην ἔχειν, νῦν δὲ προσῆλθε τὸ κεφάλαιον τῆς μαρτυρίας. τὴν τῶν Ἀλεξανδρέων πόλιν ἀπὼν ἐπιστρέφεις εἰς σεαυτὸν· τοιοῦτον αὐτῇ κέντρον ὥσπερ μέλιττα καταλέλοιπας, εἰκότως· καλῶς γὰρ εἰρήσθαι καὶ Ὀμήρῳ (Λ 514) δοκεῖ τὸ «ἱητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων». (2) σὺ δὲ οὐκ ἰατρὸς ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τοῖς βουλομένοις τῆς τέχνης, ὥστε σχεδὸν ὁ πρὸς τοὺς πολλοὺς εἰσιν οἱ ἰατροί, τοῦτο ἐκείνοις σὺ. λύει δὲ σοι τὴν φυγὴν καὶ ἡ πρόφασις αὐτῇ, καὶ μάλα λαμπρῶς· εἰ γὰρ διὰ Γεώργιον μετέστης τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐ δικαίως μετέστης, καὶ δικαιότατα ἂν ὀπίσω κατέλθοις· κάτιθι τοίνυν ἐπίτιμος καὶ τὸ πρότερον ἔχων ἀξίωμα, καὶ ἡμῖν κοινὴ πρὸς ἀμφοτέρων χάρις ἀντικείσθω, Ἀλεξανδρεῦσι μὲν Ζήνωνα, σοὶ δὲ ἀποδοῦσι τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Και πολλά ἄλλα μὲν μαρτυροῦν καὶ ὅτι ἀνήκεις στους πρῶτους τῆς ἰατρικῆς τέχνης καὶ ὅτι ἔχεις σύμφωνα μετὰ τὴν τέχνην εὐλικρίνεια ἥθους καὶ σωφροσύνη βίου, τώρα ὁμως προστέθηκε ἡ κεφαλαιώδης μαρτυρία: Καίτοι ἀπὼν πετυχαίνεις νὰ στραφεῖ σε σένα τὸ ενδιαφέρον τῆς πόλεως τῶν Ἀλεξανδρινῶν· τέτοιο κεντρί, ὅπως ακριβῶς ἡ μέλισσα, ἔχεις ἀφήσει σ' αὐτήν, εὐλογα· γιατί φαίνεται ὅτι ορθῶς ἔχει λεχθεῖ ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ το «διότι ἕνας γιατρός ἀξίζει ὅσο πολλοὶ ἄλλοι». Κι εσύ δεν εἶσαι ἀπλῶς ἕνας γιατρός, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τῆς τέχνης (αὐτῆς) σ' ὅσους ἐπιθυμοῦν, ὥστε σχεδὸν ὅτι εἶναι οἱ γιατροὶ γιὰ τους πολλοὺς, αὐτό (εἶσαι) εσύ γιὰ κείνους. Δίνει δε τέλος στὴν ἐξορία σου καὶ ἡ αἰτία αὐτῇ, καὶ μάλιστα με πολλὴ λαμπρότητα· γιατί, ἀν ἐξαιτίας τοῦ Γεωργίου διώχθηκες ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, δεν διώχθηκες δίκαια, καὶ δικαιότατα θὰ γύριζες στὴν πατρίδα ἀπὸ τὴν ἐξορία· γύρνα λοιπὸν πίσω με κάθε τιμὴ κι ἔχοντας τὴν προηγούμενη ἐκτίμηση καὶ φήμη, κι ἐμεῖς ας ἔχουμε κοινὴ τὴν ευγνωμοσύνη καὶ τῶν δύο, που δίνουμε πίσω στους Ἀλεξανδρινούς τὸν Ζήνωνα καὶ σε σένα τὴν Ἀλεξάνδρεια.

Σχόλια

Ὀμήρῳ: οἱ πολὺ πλούσιες ἰατρικὲς γνώσεις καὶ πληροφορίες τοῦ Ὀμήρου ἀπασχόλησαν πολλοὺς μελετητές. Ἡ πληθώρα τῶν ανατομικῶν γνώσεων τοῦ Ὀμήρου οδήγησε ἀκόμα καὶ στὴν εὐλογη ὑπόθεση μὴπως ὁ Ὀμηρὸς ἦταν γιατρός.

διὰ Γεώργιον μετέστης τῆς Ἀλεξανδρείας: ὁ Ζήνωνας ἐξορίστηκε τὸ 360 μ.Χ. ἐπὶ αυτοκράτορα Κωνσταντίου, μετὰ ἀπὸ σκευωρία τοῦ Ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου. Τὸ τέλος τοῦ Γεωργίου ἦταν τραγικὸ: **το** ἐξαγριωμένο πλῆθος τὸν δολοφόνησε στις 24 Δεκεμβρίου 361, ἔκαψε τὸ σῶμα τοῦ καὶ σκόρπισε τὴν τέφρα τοῦ στὸν ἀνεμὸ.

κάτιθι τοίνυν ἐπίτιμος: πλήρης ἀποκατάσταση τοῦ ἐξορίστου Ζήνωνα, που χρονικὰ συνέπεσε με τὴ δολοφονία τοῦ Γεωργίου.

Αξιοποίηση

- Απόδοση τιμής σε γιατρούς (ή γενικότερα σε αξιολογους επιστήμονες). Το θέμα μπορεί να επεκταθεί και να συζητηθεί το ερώτημα «ποιους τιμά και προβάλλει η σύγχρονη κοινωνία και ποια πρότυπα δημιουργεί για τους νέους».
- Η σημασία του ήθους (ειδικά στους γιατρούς) και της εντιμότητας σε επαγγέλματα που προσφέρουν πολύτιμες υπηρεσίες στον άνθρωπο. Διερεύνηση και καταγραφή ονομαστών γιατρών άλλων εποχών και της δικής μας που αφοσιώθηκαν με ανιδιοτέλεια (π.χ. ο Σβάιτσερ, οι Γιατροί χωρίς σύνορα).
- Ομηρικά έπη και ιατρική (βλ. Σχόλια). Πληροφορίες για την ιατρική τέχνη στα πλαίσια διδασκαλίας των Ομηρικών επών.

III. Η ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Οι επιγραφές στο σύνολό τους αποτελούν πηγές πολυσήμαντες της κυπριακής ιστορίας σε πολλούς τομείς (π.χ. πολιτική οργάνωση, σχέσεις με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, γλώσσα, θρησκεία, κοινωνική και ιδιωτική ζωή, πνευματική παραγωγή). Έχουν διασωθεί πάρα πολλές επιγραφές της Κυπροαρχαϊκής (700-475 π.Χ.) και της Κυπροκλασικής (475-325 π.Χ.) περιόδου σε Κυπροσυλλαβική γραφή στην τοπική αρκαδοκυπριακή διάλεκτο της ελληνικής γλώσσας, καθώς και πάμπολλες επιγραφές της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου σε αλφαβητική γραφή.

α. ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ ΙΑΤΡΟΥΣ

1. ΟΝΑΣΙΛΟΣ ΟΝΑΣΙΚΥΠΡΟΥ

Πρόκειται για τον αρχαιότερο από τους επώνυμους Κύπριους γιατρούς, γνωστό από τη συλλαβική επιγραφή του Ιδαλίου (πιθανόν 478-470 π.Χ.). Κατά την πολιορκία του Ιδαλίου από τους Πέρσες και τους Κιτιείς Φοίνικες, ο βασιλιάς Στασίκυπρος και η πόλη ζήτησαν από τον Ονάσιλο να περιθάλψει με τους αδελφούς του τους τραυματίες χωρίς πληρωμή από αυτούς. Την αμοιβή των γιατρών με τη μορφή παραχώρησης γαιών ανέλαβε η πόλη.

Η περίφημη αυτή πινακίδα του Ιδαλίου είναι μία από τις πιο πολυσυζητημένες και ενδιαφέρουσες επιγραφές. Πρόκειται για ορειχάλκινη πινακίδα, χαραγμένη και στις δύο όψεις στο τοπικό συλλαβάριο. Βρέθηκε από χωρικούς το 1850 στο ιερό της Αθηνάς στην αρχαία πόλη του Ιδαλίου, αγοράστηκε από τον Duc de Luynes και κατέληξε στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού. Η πινακίδα του Ιδαλίου είναι ιδιαίτερα σημαντική τόσο από ιστορική και γλωσσολογική άποψη, όσο και γιατί αποδεικνύει την καλλιέργεια του πεζού λόγου στην Κύπρο σε αρκετά πρόωμη εποχή.

B40. Η Πινακίδα του Ιδαλίου (T1)

Ὅτε τὰ(ν) πτόλιν Ἐδάλιον κατέφοργον
 Μᾶδοι κὰς Κετιῆφες ἰ(ν) τῷ
 Φιλοκύπρων γέτει τῷ Ὀνασαγόρα,ν,
 βασιλεὺς Στασίκυπρος κὰς ἅ πτόλις
 Ἐδαλιῆφες ἄνωγον Ὀνάσιλον τὸν
 Ὀνασικύπ|ρων τὸν ἱγατῆραν κὰς τὸς
 κασιγνήτος ἱγᾶσθαι τὸς ἅ(ν)θρώπος τὸς
 ἰ(ν) τᾷ μάχαι ἰκ|μαμένος ἄνευ μισθῶν·
 κὰς παι εὐφρητάσατν βασιλεὺς κὰς ἅ
 πτόλις Ὀνασίλωι κὰς τοῖς κασιγνήτοις
 ἅ(ν)τὶ τῷ μισθῶν κὰ ἅ(ν)τὶ τᾷ ὑχέρων
 δοφέναι ἐξ τῷ ¹⁶ φοίκωι τῷ βασιλῆφος
 κὰς ἐξ τᾷ πτόλιφι ἀργύρω τα(λάντων)
 ἀ' τά(λαντον)· ἥ δυφάνοι νυ ἅ(ν)τὶ τῷ ¹⁷
 ἀργύρων τῷδε τῷ ταλά(ν)των βασιλεὺς
 κὰς ἅ πτόλις Ὀνασίλωι κὰς τοῖς
 κασιγνήτοις ἀπὸ τᾷ ζᾷ τᾷ βασιλῆφος
 τᾷ ἰ(ν) τῷ τῶν τῷ Ἀλα(μ)πριγάται
 τὸ(ν) χώρον ¹⁹ τὸν ἰ(ν) τῷ ἔλει τὸ(ν)
 χρανόμενον Ὅ(γ)κα(ν)τος ἄλφω κὰς τὰ
 τέρχνιγα τὰ ἐπιό(ν)τα ¹¹⁰ πά(ν)τα ἔχεν
 πανώνιον ὑφαῖς ζᾶν ἀτελῆν· ἥ κέ σις
 Ὀνάσιλον ἥ τὸς ¹¹¹ κασιγνήτος ἥ τὸς
 παῖδας τῷ(ν) παῖδων τῶν Ὀνασικύπρων
 ἐξ τῷ χώρῳ τῷδε ¹¹² ἐξ ὀρύξη, ἰδέ
 παι ὃ ἐξ ὀρύξη, πείσει Ὀνασίλωι
 κὰς τοῖς κασιγνήτοις ἥ τοῖς παισὶ τὸν
 ἄργυρον τό(ν)δε, ἀργύρω τα(λάντων)
 ἀ' τά(λαντον). ¹¹⁴ κὰς Ὀνασίλωι
 οἴφωι ἄνευ τῶν κασιγνήτων τῶν αἰλων
 ἐφρητάσατν βασιλεὺς κὰς ἅ πτόλις
 δοφέναι ἅ(ν)τὶ τᾷ ὑχέρων τῷ μισθῶν
 ἀργύρω πε(λέκεφω)ν δ' πε(λέκεφας) ¹¹⁶
 [δι(μναίων)] β' δι(μναῖα) Ἐ(δάλια)· ἥ δώκοι
 νυ βασιλεὺς κὰς ἅ πτόλις Ὀνασίλλωι
 ἅ(ν)τὶ τῷ ἀργύρω τῷδε ἀπὸ τᾷ ζᾷ
 τᾷ βασιλῆφος τᾷ ἰ(ν) Μαλανίγα|ι τᾷ
 πεδίγαι τὸ(ν) χώρον τὸ(ν) χρανζόμενον
 Ἀμενίγα ἄλφω κὰς τὰ τέρχνιγα τὰ
 ἐπιό(ν)τα πά(ν)τα, τὸ(ν) ποέχόμενον πὸς
 τὸ(ν) ῥόφο(ν) τὸ(ν) Δρύμιον κὰς πὸς ²⁰
 τὰν ἱερῆφιγαν τὰς Ἀθάνας κὰς τὸ(ν)
 κᾶπον τὸν ἰ(ν) Σίμιδος ἀρούρα|ι τὸ(ν)
 Διφείθεμις ὃ Ἀρμανεὺς ἦχε ἄλφο(ν),

Ὅταν την πόλη Ἰδάλιο πολιορκούσαν
 οἱ Πέρσες καὶ οἱ Κιτιεῖς, τὸ ἔτος τοῦ
 Φιλόκυπρου τοῦ γιου τοῦ Οἰασαγόρα,
 ὁ βασιλιάς Στασίκυπρος καὶ ἡ πόλη οἱ
 Ἰδαλιῶτες πρότρεπαν τὸν Οἰάσιλο
 τὸν γιο τοῦ Οἰασίκυπρου
 τὸν γιαντὸ καὶ τοὺς ἀδελφούς τοῦ
 νὰ θεραπεύουν τοὺς ἀνθρώπους
 τοὺς τραυματισμένους στὴ μάχη
 χωρὶς πληρωμὴ ἀπ' αὐτούς· κι ἔτσι
 συμφώνησαν ὁ βασιλιάς καὶ ἡ πόλη
 στὸν Οἰάσιλο καὶ στοὺς ἀδελφούς
 τοῦ ὡς μισθὸ καὶ ὡς φιλοδώρημα νὰ
 δώσουν ἀπὸ τὸν Οἶκο τοῦ βασιλιά καὶ
 ἀπὸ τὴν πόλη ἀπ' τὰ τάλαντα ἀσημιοῦ
 1 τάλαντο· ἢ νὰ δώσει βέβαια, ἀντὶ
 τοῦ τάλαντου αὐτοῦ ἀπὸ ἀσήμι, ὁ
 βασιλιάς καὶ ἡ πόλη στὸν Οἰάσιλο
 καὶ στοὺς ἀδελφούς τοῦ ἀπὸ τὴ γῆ τοῦ
 βασιλιά που βρίσκεται στὴν περιοχὴ
 τοῦ Ἀλαμπριάτα τὸν χώρο που 'ναι στὸ
 λιβάδι τοῦ οὗτο συνορεύει με τὸ περβόλι
 τοῦ Ὀγκαντα καὶ τὰ νεαρά φυτὰ τὰ
 υπάρχοντα ὅλα νὰ τὸν καρπούνται
 με ὅλα τὰ πωλήσιμα ὅσο ζοὺν χωρὶς
 τέλη· ἀν κάποιος βγάλει τὸν Οἰάσιλο
 ἢ τοὺς ἀδελφούς τοῦ ἢ τὰ παιδιὰ τῶν
 παιδιῶν τοῦ Οἰασίκυπρου ἀπὸ τὸν
 χώρο τούτον, ὅποιος λοιπὸν τοὺς βγάλει
 θὰ πληρώσει στὸν Οἰάσιλο καὶ τοὺς
 ἀδελφούς τοῦ ἢ στὰ παιδιὰ τοὺς αὐτό
 το ἀσήμι, ἀπ' τὰ τάλαντα ἀσημιοῦ 1
 τάλαντο. Καὶ στὸν Οἰάσιλο μόνο,
 χώρια ἀπ' τοὺς ἀδελφούς τοὺς ἄλλους,
 συμφώνησαν ὁ βασιλιάς κι ἡ πόλη νὰ
 δώσει, ἀντὶ φιλοδωρήματος πέρα ἀπ'
 τὴν πληρωμὴ, ἀπ' τὰ πελέκια ἀσημιοῦ
 4 πελέκια καὶ 2 διμναῖα Ἰδαλιώτικα· ἢ
 νὰ δώσει βέβαια ὁ βασιλιάς κι ἡ πόλη
 στὸν Οἰάσιλο ἀντὶ τοῦ ἀσημιοῦ
 αὐτοῦ ἀπ' τὴ γῆ τοῦ βασιλιά που 'ναι
 στὴν πεδιάδα Μελανία τὸν χώρο που
 συνορεύει με τὸ περβόλι τοῦ Ἀμενία
 καὶ τὰ νεαρά φυτὰ τὰ υπάρχοντα ὅλα,

τὸν ποέχόμενον πὸς Πασαγόρα· τὸν Ὀνασαγόρα· κὰς τὰ τέρχνιγα τὰ ἐπιό(ν) τα πά(ν)τα ἔχεν πανωνίος ὑἱαῖς ζᾶν ἀτελίγα ἰό(ν)τα· ἥ κέ σις Ὀνάσιλον ἥ τὸς παῖδας τὸς Ὀλνασίλων ἐξ τᾶι ζᾶι τᾶιδε ἢ ἐξ τῶι κάπῳ τῶιδε ἐξ ὀρύξη, ἰλδὲ²⁵ ὃ ἐξ ὀρύξη πείσει Ὀνασίλῳ ἥ τοῖς παισὶ τὸν ἄργυρον τό(ν)δε, ἄργύρῳ ἰν πε(λέκεφῶν) δ' πε(λέκεφας) [δι(μναίων)] β' δι(μναῖα) Ἑ(δάλια). ἰδὲ τὰ(ν) δάλτον τά(ν)δε, τὰ φέπιγα τάδε ἱναλαλισμένα, ἰ²⁷ βασιλεὺς κὰς ἁ πτόλις κατέθιγαν ἰ(ν) τὰ(ν) θιὸν τὰν Ἀθάναν τὰν περ' Ἑ(δάλιον) σὺν ὄρκοις μὴ λῦσαι τὰς φρήτας τάσδε ὑφαῖς ζᾶν. ἰ²⁹ ὅπι σίς κε τὰς φρήτας τάσδε λύση, ἀνοσίγα φοι γένοιτν. τὰς γε ἰ³⁰ ζᾶς τάσδε κὰς τὸς κάπος τόσδε οἱ Ὀνασικύπρων παῖδες κὰς τῶ(ν) παίδων οἱ παλῖδες ἔξο(ν)σι αἰφεί, ο(ἰ) ἰ(ν) τῶιρῶνι τῶι Ἑδαλιῆφι ἰῶ(ν)σι.

τον χώρο που εκτείνεται προς τον ποταμό Δρύμιο και προς την ἱέρεια της Αθηνάς και προς τον κήπο που ἔναι στα χωράφια του Σίμιδος και τον εἶχε περβόλι ο Διείθεμις ο Αρμανεύς, τον χώρο που εκτείνεται προς τον Πασαγόρα τον γιο του Ονασαγόρα και τα νεαρά φυτά τα υπάρχοντα ὅλα να καρποῦται με ὅλα τα προς πώληση προϊόντα ὅσο ζει αφορολόγητα· αν κάποιος τον Ονάσιλο ἢ τα παιδιά του Ονάσιλου ἀπὸ τη γη αὐτή ἢ ἀπὸ τον κήπο αὐτό βγάλει, αὐτὸς λοιπὸν που θα τους βγάλει θα πληρώσει στον Ονάσιλο ἢ στα παιδιά του το ἀσῆμι αὐτό, ἀπ' τα πελέκια ἀσημίου 4 πελέκια και 2 διμναῖα Ἰδαλιώτικα. Κι αὐτή την πινακίδα, αὐτά τα λόγια χαραγμένα, ο βασιλιάς κι ἡ πόλη κατέθεσαν στη θεά την Αθηνά, αὐτήν του Ἰδαλίου, με ὄρκους να μὴ παραβούν τις ρήτρες αὐτές ὅσο ζουν. Σε περίπτωσι που κάποιος παραβεί τις ρήτρες αὐτές, να πέσει πάνω του το ἀνοσιούργημα. Τις γαῖες βέβαια αὐτές και τα περβόλια αὐτά του Ονασίκυπρου τα παιδιά και των παιδιῶν τους τα παιδιά θα τα ἔχουν εσαεί, ὅσα στην περιοχὴ του Ἰδαλίου θα ἔναι.

Σχόλια

1. πτόλιν: ο τύπος πτόλις (ἀντὶ πόλις) ἀνήκει στο ἀνατολικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα της Κύπρου. Ἀπαντᾷ ἐπίσης στην Ἰλιάδα, στην Οδύσσεια και στις πινακίδες της Κνωσσού. Στις ἀρχαῖες πηγές χαρακτηρίζεται συχνά ὡς *Κυπρίων γλῶσσα* (ὅπως και το πτόλεμος, ἀντὶ πόλεμος).

Ἑδάλιον: ἢ *Ἡδάλιον*, μεταγενέστερα Ἰδάλιον. Πόλη της Κύπρου, ἡ ἰδρυση της ὁποίας ἀποδόθηκε στον Χαλκάνορα. Σύμφωνα με τον χρησμό, ο Χαλκάνορας ἐπρεπε να ἰδρύσει πόλη ἐκεῖ ὅπου θα ἐβλεπε τον ἥλιο να ἀνατέλλει. Κάποιος ἀπὸ τους συντρόφους του ἀνήγγειλε ἓνα πρωί: *εἶδον, βασιλεῦ, τὸν ἄλιον*. Ἀπὸ τη φράση αὐτή προέρχεται παρετυμολογικά το ὄνομα της πόλης: *εἶδον ἄλιον* (= ἥλιον) > Ἡδάλιον.

Με την περιοχή συνδέεται και ο μύθος για τον θάνατο του Άδωνη, που σχετίζεται με την τοπική λατρεία της Αφροδίτης. Στην ίδια περιοχή επιζούν ευρέως, ακόμα και σήμερα, ονομασίες όπως: Σωματείο «Χαλκάνωρ», Φαρμακείο «Ονάσιλος», Σωματείο «Άδωνις» κ.ά.

Κετιήφες ι(ν) τῶι Φιλοκύπρων γέτει: στην πινακίδα *ke-ti-e-we-se i-to-i pi-lo-ku-ro-ro-ne-we-te-i*, δηλαδή *Κετιήφες ι(ν) τῶι Φιλοκύπρῶν γέτει*, με το *ε* και το *ο* τόσο για το βραχύ έψιλο και όμικρο όσο και για το μακρό (τα μετέπειτα *η* και *ω* αντίστοιχα).

2. βασιλεὺς Στασίκυπρος κὰς ἂ πτόλις Ἑδαλιῆφες: Το πολίτευμα είναι η βασιλεία, υπάρχουν όμως σπέρματα δημοκρατίας.

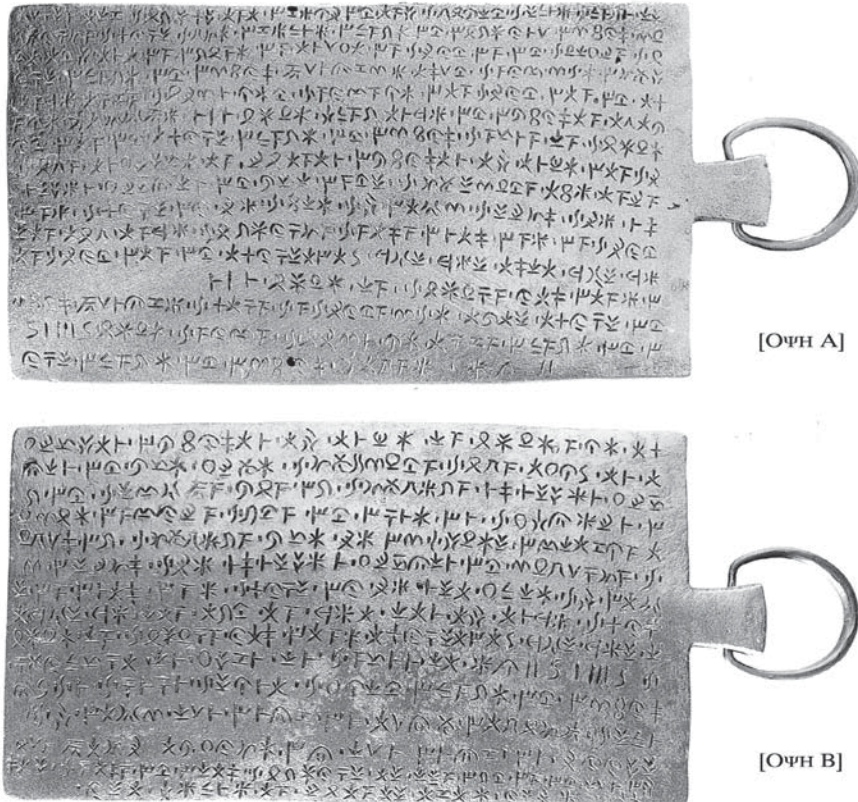
Ὀνάσιλον: η διατήρηση του -α- αντί του -η- (Ονάσιλος αντί Ὀνήσιλος) είναι χαρακτηριστικό και της Κυπριακής διαλέκτου (το ίδιο ισχύει για το Ὀνασαγόρας, όπως και για τα Στασίκυπρος και Στασίνος). Αξίζει να σημειωθεί η διάκριση, μέχρι σήμερα, ανάμεσα στον γιατρό Ονάσιλο και τον ήρωα της Κυπριακής επανάστασης εναντίον των Περσών Ονήσιλο, τον οποίο απαθανάτισε (σε Ιωνική διάλεκτο) ο Ηρόδοτος (5. 104-115).

30. (...) ἔξο(ν)σι αἰφεί (...): Άγνωστο παραμένει αν ο Ονάσιλος και τα αδέλφια του πήραν τελικά χρηματική ή κτηματική αμοιβή, καθώς επίσης και ποια τύχη είχαν. Το Ιδάλιον έπεσε στα χέρια κατακτητῶν σε επόμενη πολιορκία. Φαίνεται ότι ο Στασίκυπρος ήταν ο τελευταίος Έλληνας βασιλιάς του Ιδαλίου, ενώ ο Ονάσιλος απέκτησε αθάνατη μνήμη.

Αξιοποίηση

- Η πινακίδα του Ιδαλίου μπορεί να αξιοποιηθεί ποικίλως στο μάθημα της Ιστορίας της Κύπρου: πολιορκία του Ιδαλίου από τους Πέρσες και τους Κιτιείς, θεσμός της βασιλείας, λατρεία της Αθηνάς, τάλαντο.
- Ένα καλό παράδειγμα σωστής και υπεύθυνης συμπεριφοράς βασιλιά (και γενικότερα ηγεσίας) για την αντιμετώπιση έκτακτης ανάγκης: η προσφορά στους υπηκόους του δωρεάν ιατρικής περίθαλψης.
- Παραδείγματα οικονομικής συναλλαγής (τάλαντα ασημιού, γη) της εποχής και σύγκριση με σημερινές μορφές συναλλαγών (υποθήκη, διαμέρισμα – γη).
- Καθώς περιλαμβάνει πλήθος κυρίων ονομάτων (Ονάσιλος, Φιλόκυπρος, Ονασαγόρας, Στασίκυπρος, Όγκα, Δειίθεμις κ.ά.), προσφέρεται για αναζήτηση

- επιβιώσεών τους, αλλά και για διεξαγωγή παιχνιδιού – διαγωνισμού με στόχο την ετυμολογία και απόδοση της σημασίας των πιο πάνω ονομάτων.
- Η συμφωνία επικυρώνεται με όρκους. Στην επιγραφή καταγράφεται ένα είδος δικαίου: προστατεύονται ο Ονάσιλος και οι απόγονοί του, καθορίζονται ποινές για όσους τυχόν παραβιάσουν τη συμφωνία. Αναζήτηση των σύγχρονων τρόπων επικύρωσης μιας συμφωνίας (συμφωνητικά, δικηγόροι, υπογραφές). Συζήτηση για το θέμα της εγκυρότητας μιας συμφωνίας και τις προϋποθέσεις της (διαλογική συζήτηση· στοιχεία: εντιμότητα, σεβασμός, υπευθυνότητα, φιλαλήθεια κ.ά.)
- Οι μαθητές (σε συνεργασία με καθηγητές Τεχνολογίας, Τέχνης, Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, Φιλολογικών) μπορούν να ζωγραφίσουν, να σχεδιάσουν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, να κατασκευάσουν (με γύψο, πηλό ή άλλο υλικό) ή με άλλο τρόπο που θα σκεφτούν οι ίδιοι, την πινακίδα του Ιδαλίου.
- Project από μαθητές της περιοχής Ιδαλίου σε συνεργασία με τοπικούς φορείς για την ταυτοποίηση τοπωνυμίων που επιβιώνουν, την κατασκευή χάρτη, τη μελέτη των αρχαιολογικών ευρημάτων κ.ά.

Εικ. 32: ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΙΔΑΛΙΟΥ

2. ΝΟΥΜΗΝΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΟΛΕΥΣ

Η πληροφορία μας για τον Νουμήνιο προέρχεται από μια τιμητική επιγραφή του β' μισού του 3^{ου} αι. π.Χ., χαραγμένη στη βάση χαμένου αγάλματος, η οποία βρέθηκε στην Παλαίπαφο. Ο Αρίστων Μνήμονος τιμά τον *Νουμήνιον Δημητρίου Σολέα* ιατρὸν στήνοντάς του ἀγάλμα στο ιερό της Αφροδίτης. Η γραφή είναι εξαιρετικά επιμελημένη.

B41. Τιμή από τον Αρίσωνα (T1)

*Αρίστων Μνήμονος | Νουμήνιον
Δημητρίου Σολέα | ιατρὸν.*

Ο Αρίστων Μνήμονος | τον Νουμήνιο
Δημητρίου τον Σολέα γιατρό (τον
τιμά στήνοντας το ἀγάλμα του).

Εικ. 33: Επιγραφή Παλαίπαφου, τέλη 3ου αι. π.Χ. Μουσείο Κουκλιών

3. ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ

Ο Αρτεμίδωρος μνημονεύεται σε τιμητική επιγραφή της πόλης των Κιτιέων χαραγμένη στη βάση αγάλματος από σκληρό ασβεστόλιθο. Η επιγραφή βρέθηκε ακρωτηριασμένη στον περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Λαζάρου. Σε αυτήν τίθεται το θέμα της απόδοσης τιμής στον γιατρό από μια ολόκληρη πόλη.

B42. Τιμή από την πόλη (T1)

*Ἡ πόλις [ῆ Κιτιέων] | Ἀρτεμίδω[ρον
Ἀρίστωνος ?] | τοῦ Ἀρτεμ[ιδώρου τόν] |
ιατρὸν τει[μῆς χάριν].*

Η πόλη των Κιτιέων τον Αρτεμίδωρο
τον γιο του Αρίσωνα (;) του γιου του
Αρτεμίδωρου, τον γιατρό, χάριν τιμής.

Εικ. 34: Επιγραφή Παλαιπάφου, αρχές 2ου αι. π.Χ.

4. ΟΚΤΑΒΙΟΣ

Το όνομα του Οκτάβιου (άπαξ λεγόμενο στις κυπριακές πηγές, συχνό όμως αλλού) σώζεται σε αναθηματική επιγραφή του 1/2 αι. μ.Χ. από τον ναό της Αφροδίτης στην Παλαίπαφο. Ο γιατρός Οκτάβιος αφιερώνει **άγαλμα** στη θεά Αφροδίτη. Η επιγραφή χαραχτηκε σε λευκή μαρμάρινη πλάκα που ανακαλύφθηκε το 1888 και έκτοτε αγνοείται η τύχη της. Δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες που να βοηθούν στην ταύτιση του συγκεκριμένου προσώπου.

B43. Στην Πάφια Αφροδίτη (T1)

[Αφρο]δείτη Π[αφίαι] | Όκταούϊος |
ιατρός.

Στην Αφροδίτη την Πάφια (αφιερώνει
ετούτο) ο Οκτάβιος ο γιατρός.

Εικ. 35

5. ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΑΡΙΣΤΩΝ

Ο γιατρός Αυρήλιος Αρίστων αφιερώνει για λογαριασμό της κόρης του άγαλμα στη θεά Άρτεμη την Παράλια. Η αναθηματική επιγραφή του 3^{ου} αι. μ.Χ. από το Κίτιο είναι χαραγμένη σε εντυπωσιακή πυραμοειδή λευκή μαρμάρινη πλάκα που σώζεται ακέραιη. Βρέθηκε στην περιοχή της Αλυκής Λάρνακας, όπου προφανώς υπήρχε ναός της Αρτέμιδος Παραλίας.

B44. Στην Άρτεμη την Παράλια(T1)

Ἀρτέμιδι | Παραλίῃ εὐξάμενος |
 Αὐρήλιος | Ἀρίστων | ἰατρός ἄρξας
 ὑπὲρ | θυγατρὸς | Αὐρ. Ὀνησιμιανῆς
 τῆς καὶ Ὀλυμπιανῆς.

Στην Άρτεμη την Παράλια αφού
 έκανε τάμα ο Αυρήλιος Αρίστων
 ο γιατρός έχοντας διατελέσει άρχων
 (ενν. κάνει αυτή την προσφορά) για
 την κόρη του Αυρηλία Ονησιμιανή την
 (επονομαζόμενη) και Ολυμπιανή.

Σχόλια

Αρτέμιδι Παραλία (= α) : Η λατρεία της Άρτεμης στο Κίτιο ως *Παραλίας* είναι πολύ γνωστή.

Αὐρήλιος: το όνομα Αυρήλιος απαντά συχνά στην Κύπρο, κυρίως σε τιμητικές ή αναθηματικές επιγραφές.

Αὐρ. Ὀνησιμιανῆς τῆς καὶ Ὀλυμπιανῆς: τα ονόματα Αυρηλία και Ολυμπιανή τα συναντούμε και σε άλλες επιγραφές. Το όνομα όμως Ονησιμιανή σώζεται μόνο σε αυτήν την επιγραφή. Είναι άγνωστο πού οφείλει η κόρη του Αυρήλιου Αρίστωνος τα παράλληλα ονόματά της. Το *Ὀνησιμιανή* παράγεται προφανώς από το *ὀνίνημι* (=ωφελώ, ευεργετώ), όπως και το *Ὀνάσιλος* / *Ὀνήσιλος*, ενώ το *Ὀλυμπιανή* από το *Ὀλυμπος* και τον *Ὀλύμπιον Δία*.

Αξιοποίηση των επιγραφών B40-B44, που αναφέρονται στο ιατρικό επάγγελμα:

- Η κοινωνική θέση των γιατρών της εποχής καθώς και η τιμή της οποίας έχαιραν (βλ. και A28 και A29, για τον Αριστοκράτη Πνυταγόρου και τον Φαίτα Δαμασσαγόρα). Η ιδιότητα του γιατρού συνδέεται με το όνομα (όχι σπάνια προτασσόμενο), καθώς αποτελεί αναπόσπαστο προσδιοριστικό στοιχείο του προσώπου. Το θέμα μπορεί να συζητηθεί στη σύγχρονη του διάσταση, όπου ακόμα και σήμερα κάποια άτομα προσδιορίζονται από το επάγγελμά τους (ιερέας, δάσκαλος, γιατρός, στρατηγός κ.λπ.).
- Η πρακτική καθορισμού της ταυτότητας των ανθρώπων με δύο ή τρία στοιχεία: το μικρό τους όνομα, αυτό του πατέρα τους και, ίσως, την πόλη καταγωγής τους. Σύγκριση με τη σημερινή πρακτική μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα.
- Η πρακτική του αφιερώματος σε θεό. Παραλληλισμός με ανάλογες σημερινές πρακτικές (τάματα). Σύνδεση των αναθηματικών επιγραφών B43 και B44 με το αναθηματικό επίγραμμα A36 (E35).
- Η μη εξειδίκευση των γιατρών της εποχής (Αριστοκράτης Πνυταγόρου, A28: γιατρός για κάθε αρρώστια). Σύγκριση με τη σημερινή εποχή και αναζήτηση των λόγων της διαφοροποίησης, έτσι ώστε να γίνει αξιολόγηση και αποτίμηση των δύο καταστάσεων.
- Οικονομική κατάσταση: ο γιατρός μπορεί να κάνει μεγάλα αφιερώματα (όπως αγάλματα) γιατί η οικονομική του κατάσταση του το επιτρέπει. Οι μαθητές μπορούν να αναζητήσουν πληροφορίες για την οικονομική κατάσταση των ανθρώπων, έτσι όπως προσδιορίζεται από το επάγγελμά τους, μέσα από την αρχαία και νεότερη λογοτεχνία, προσεγγίζοντας τα κείμενα με νέα, κριτική ματιά.
- Ο γιατρός δέχεται αφιερώματα σε ένδειξη εκτίμησης. Η ίδια έμφυτη ανάγκη των ανθρώπων να εκφράσουν την εκτίμηση ή τις ευχαριστίες τους με την προσφορά δώρου συνεχίζεται και σήμερα (π.χ. στον δάσκαλο, τον γιατρό ή άλλο πρόσωπο). Το θέμα μπορεί να μελετηθεί διαχρονικά με βάση τις εμπειρίες των μαθητών ή αντλώντας πληροφορίες από την αρχαία και νεότερη λογοτεχνία.
- Ετυμολογία ονομάτων (αυτών που αναφέρονται στις επιγραφές, των δικών τους ή άλλων).
- Οι μαθητές μπορούν να γράψουν (στα αρχαία ή νέα Ελληνικά) το δικό τους αφιερωματικό ή τιμητικό επίγραμμα.

- Οι μαθητές (σε συνεργασία με καθηγητές Τεχνολογίας, Τέχνης, Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, Φιλολογικών) μπορούν να ζωγραφίσουν, να σχεδιάσουν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, να κατασκευάσουν (με γύψο, πηλό ή άλλο υλικό) ή με άλλο τρόπο που θα σκεφτούν οι ίδιοι, ένα αντικείμενο (π.χ. άγαλμα) που θα αφιερώσουν. Σε αυτό μπορούν να προσθέσουν σχετική επιγραφή (βλ. προηγούμενο σημείο).

β. ΛΟΙΠΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

B45. Τιμητική επιγραφή στην Αφροδίτη Παφία από το Κοινόν Κυπρίων (E7)

Αφροδίτη Παφίαι· τὸ Κοινὸν τὸ Κυπρίων | Ποτάμωνα Αἰγύπτου, τὸν ἀντιστράτηγον τῆς | νήσου καὶ ἐπὶ τῶν μετάλλων, τὸν γυμνασίαρχον, | εὐνοίας χάριν.

Στην Αφροδίτη την Παφία. Το Κοινόν των Κυπρίων τον Ποτάμωνα τον γιο του Αιγύπτου, τον αντιστράτηγο της νήσου και υπεύθυνο των μεταλλείων, τον γυμνασίαρχο, χάριν ευνοίας.

Σχόλια

Αφροδίτη Παφία: Η επιγραφή είναι χαραγμένη στη βάση αγάλματος που έστησε στο Ιερό της Αφροδίτης στην Παλαίπαφο περί το 105-88 π.Χ. το *Κοινόν Κυπρίων* τιμώντας τον *Ποτάμωνα Αιγύπτου*, *ἀντιστράτηγον τῆς νήσου καὶ ἐπὶ τῶν μετάλλων*.

Κοινόν Κυπρίων: Η επιγραφή αυτή προς τιμή του Ποτάμωνα αποτελεί μια σημαντική πρώιμη μαρτυρία για το *Κοινόν Κυπρίων*. Ήταν ο πιο αξιόλογος θεσμός στην Κύπρο κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο. Το Κοινόν Κυπρίων καλλιέργησε άρρηκτους δεσμούς ανάμεσα στις κυπριακές πόλεις και συνετέλεσε στην παγίωση κοινής ελληνικής συνείδησης σε ευρύτατη έκταση. Εξελίχθηκε σιγά σιγά σε ένα είδος ομοσπονδίας των κυπριακών πόλεων με σημαντική επιρροή και πανελλήνιο κύρος.

ἐπὶ τῶν μετάλλων: Το αξίωμα αυτό ήταν πολύ σημαντικό, καθώς η Κύπρος ήταν πλούσια σε μέταλλα και εκείνη την εποχή.

τὸν γυμνασίαρχον: Σημαντικό αξίωμα από πολλές απόψεις, καθώς τα γυμνάσια διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Κύπρο.

Αξιοποίηση

- *Κοινὸν Κυπρίων*: Μια σημαντική πτυχή της ζωής των αρχαίων Κυπρίων (Ιστορία). Σύγχρονες επιβιώσεις του θεσμού με την αξιοποίηση της αρχικής ιδέας, κυρίως μέσα από την προσπάθεια για ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, π.χ. κοινό νόμισμα, κοινή πολιτική, δεσμοί κ.λπ.
- Θεσμοί στην Κύπρο κατά την Ελληνιστική περίοδο (αξιωματούχοι).
- Επιτόπια μελέτη επιγραφής στα πλαίσια της μουσειακής αγωγής.

B46. Ταφική κατάρα (E8)

Εἴ τις ἐπὶ τὸν τάφον ἐλθεῖν βασιλεὺς
ἢ τύραννος ἢ στρατηγὸς ἢ οἰοσδήποτε
ἢ ἀνὴρ ἢ γυνὴ προσελεύσεται, ἀρεῖ τι
τῶν συνταφέντων ἢ αὐτοῖς ἢ νεκρὸν
σκυλεύσει ἢ ἢ αὐτοὺς μεταθήσει εἰς
τόπον ἢ ἄλλον ἢ ὑπ' ἄστρα δείξει, ὑμεῖς
ἢ δαίμονες ἐνκότιοι αὐτῷ γένοισθε
καὶ μήτε ποσὶν μήτε ἢ γόνασιν μήτε
ὀφθαλμοῖς ὁλόκληρος γλυκερὸν φάος
ὀράτω, ἢ καὶ μήτε βίον ἰσχοὶ στάσιμον ἢ
μήτε γάμον μήτε τέκνον ἢ ἰσχοὶ διόλου,
μήτε ἀγαθὸν τι ἢ ποιῶν χάριν ἢ κόρον
ἰσχοὶ ἢ μήτε κακὸν τι ποιῶν λάθοι, ἢ ἀλλ'
ἐν βασάνοις ἀπόλοιτο. καὶ ἐξώλης καὶ
πανώλης ἢ γένοιτο· καὶ γένοιτο αὐτῷ ἢ
τὰ νοητὰ ἀνόητα, τὰ εὖπορα ἄπορα, τὰ
πράξιμα ἄπρακτα, τὰ νόστιμα ἄνοστα, ἢ
τὰ πλωτὰ ἄπλωτα, τὰ κάρπιμα ἄκαρπα,
τὰ σπόριμα ἢ ἄσπορα, τὰ γόνιμα ἄγονα, ἢ
τὰ γλυκέα πικρά, τὰ εὐτυχῇ ἢ ἀτυχῇ, τὰ
λαμπρὰ μέλανα, τὰ ἢ ἰλαρὰ λυπηρά, τὰ
ζῶντα νεκρά, τὰ γενέσια πένθιμα· καὶ
ἢ μήτε παρὰ τῇ γῇ μητρὶ τελευτήσας
τόπον ἰσχοὶ μήτε ἢ ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὸ
χθόνα ἢ προσδέξοισθε, ἀλλ' ἀνόδυρτος,
ἄκλαυστος, ῥηπιζόμενος πρὸς κῆνα
δεινὸν καὶ ἢ ἐχίδνης φύσηματος ἔστω.

Αν κάποιος για να πειράξει τον τάφο
ή βασιλιάς ή τύραννος ή στρατηγός
ή οποιοσδήποτε άντρας ή γυναίκα
πλησιάσει, σηκώσει κάτι απ' αυτά που
έχουν ταφεί μαζί τους ή σκυλεύσει
νεκρό ή τους μετατοπίσει σε τόπον
άλλο ή τους εκθέσει κάτω από τ'
άστρα, να του γίνετε εσεῖς ερινύες
εκδικητικές και μήτε στα πόδια μήτε
στα γόνατα μήτε στα μάτια νά 'ναι
ακέραιος το γλυκύ το φως να βλέπει,
και μήτε βίο νά 'χει σταθερό μήτε
γάμο μήτε παιδί διόλου νά 'χει, μήτε
καλό σαν κάνει νά 'χει ανταπόδοση
ή πλησμονή, μήτε κακό σαν κάνει να
ξεφύγει, μα να ξολοθρευτεί μέσα στα
βάσανα κακός κακώς· και να γίνουνε
σ' αυτόν τα κατανοητά ακατανόητα,
τα διαβατά αδιάβατα, τα πράξιμα
άπρακτα, η επιστροφή μη επιστροφή,
τα πλωτά νερά μη πλωτά, τα καρπερά
άκαρπα, τα σπαρμένα άσπορα, τα
γόνιμα άγονα, τα γλυκά πικρά, τα
ευτυχῇ ατυχῇ, τα λαμπερά μαύρα, τα
χαρμόсуνα λυπηρά, τα ζωντανά νεκρά,
τα γεννητούρια πένθιμα· και μήτε στη
μάνα γησαναποθάνει τόπονά 'χει μήτε
να τη δεχτείτε την ψυχή του κάτω από
τη γη, αλλ' αμοιρολόγητος, άκλαυτος,
κομμάτια από σκύλο φοβερό να γίνει
και ξερατό οχιάς.

Σχόλια

Ενεπίγραφή πλάκα του 2^{ου} αι. μ.Χ. Βρέθηκε σε τάφο στον Άγιο Σέργιο. Αποτελεί μια φοβερή κατάρα εναντίον εκείνου που θα ήθελε να πειράξει τον τάφο ή τους νεκρούς που ήταν θαμμένοι εκεί. Εάν κανείς το πράξει αυτό, η επιγραφή εύχεται να γίνουν σ' αυτόν οι νεκροί *δαίμονες ἐνκότιοι* (= *ἐγκότιοι*), δηλαδή «ερινύες εκδικητικές».

Αξιοποίηση

- Παραλληλισμός των στοιχείων του αποσπάσματος με τους μαγικούς καταδέσμους του Κουρίου και με άλλα μνημεία σε ολόκληρο τον κόσμο (όπως οι κατάρες στους τάφους των Φαραώ).
- Συσχέτιση των πληροφοριών που παρατίθενται με την καθημερινή ζωή, τις θρησκευτικές αντιλήψεις και δοξασίες, τις δεισιδαιμονίες την εποχή εκείνη και στη δική μας.
- Πολιτιστική κληρονομιά του κάθε λαού και κυρίως διαπολιτισμικές σχέσεις, π.χ. Ελληνοκυρίων και Τουρκοκυπρίων, που αρκετές φορές δεν σεβάστηκαν την κληρονομιά του καθενός (π.χ. σύληση και καταστροφή της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, λεηλατημένες εκκλησίες και κοιμητήρια στις κατεχόμενες περιοχές / αντιμετώπιση τουρκοκυπριακών κοιμητηρίων και μνημείων στις ελεύθερες περιοχές).

B47. Επίκληση στον Ήλιο (E9)

Κύριε Ήλιε, ὡς δικαίως ἀνατέλλεις, μὴ λάθοιτό σε ὁ ἐπίβουλος γενόμενος τῆς ψυχῆς ἡ Καλλιόπη, ἀλλὰ ἐπὶ πέμψον αὐτῷ τὰς στεῖλας τῶν βιαθανάτων. Καλλιόπη χρησὶτή, ὡς ἐθάνη L κη'.

Κύριε Ήλιε, όπως δίκαια ανατέλλεις, μην αφήσεις να σου ξεφύγει αυτός που επιβουλεύτηκε τη ζωή της Καλλιόπης, μα στείλε πάνω του τους στεναγμούς όσων πέθαναν με βίαιο θάνατο. Η Καλλιόπη η χρηστή, που πέθανε ετών 28.

Σχόλια

Επιγραφή σε λευκό μάρμαρο, με δύο χέρια υψωμένα σε στάση δέησης. Βρέθηκε στην Έγκωμη και χρονολογείται μεταξύ 2^{ου} και 3^{ου} αι. μ.Χ.

Αξιοποίηση

- Η λατρεία του Ήλιου. Αντιλήψεις για τη συμβολή του Ήλιου στην προσπάθεια του ανθρώπου για επιβίωση. Σημερινές αντιλήψεις για την αξιοποίηση του ήλιου ως πηγής ενέργειας.
- Οι συμβολισμοί στη λογοτεχνία και ειδικά στην ποίηση, λ.χ. ο ήλιος συνδέεται με το φως, τη δικαιοσύνη κ.ά. (πβ. το «Της δικαιοσύνης ήλιε νοητέ» του Οδ. Ελύτη).